TAKÁCS BÉLA

„Uram, hajlékodat, szeretem házadat...”

REFORMÁTUS MŰVÉSZET MAGYARORSZÁGON

HAPÁK JÓZSEF FELVÉTELEI

OFFICINA NOVA

A bibliai zsoltár szavai, melyek e könyv címében rejlenek, kifejezik azt a szeretetet, amellyel a református magyarság Isten háza, egyben a közösség megtartó erejű gyűlőhelye felé fordult. Míg az ellenreformáció barokk művészete csillogásával, nagyvonalúságával akart hatni a meghódítandó és visszahódítandó hívekre, a reformáció művészete épphogy szerénységével, egyszerűségével és nemes tisztaságával gondolkoztatja el és gyönyörködteti a kései szemlélőt, lett légyen az akár bármely valláshoz tartozó hívő ember, akár hitetlen.

A református vallást valaha „magyar vallás"-nak is nevezték, mert hívei a régi, soknyelvű, soknemzetiségű Magyarországon mindig a magyarok közül kerültek ki. A nemzeti múlt örökségének egyik legjellemzőbb része a református művészet, amely falusi templomok egyszerű díszítésében, sok gonddal és szeretettel varrt hímzésekben, a „szegények ezüstjé"-ből, ónból készült edényekben jelenik meg előttünk.

Könyvünk hosszú idő óta nem látott teljességgel, a korszerű nyomdatechnika eszközeivel mutatja be Magyarország művelődéstörténetének e színpompás fejezetét, a debreceni tudós, dr. Takács Béla avatott szövege és Hapák József felvételei segítségével.

OFFICINA NOVA

Uram, hajlékodat,
Szeretem házadat,
Holott lakol dicsőséggel,
Szent helyedet kedvelem,
És azt feljebb becsülöm
Minden e világi kincsnél.

„Uram, hajlékodat, szeretem házadat...”

REFORMÁTUS MŰVÉSZET MAGYARORSZÁGON

HAPÁK JÓZSEF
FOTÓI
DR. TAKÁCS BÉLA
BEVEZETÉSÉVEL
ÉS
KÉPMAGYARÁZATAIVAL

OFFICINA NOVA
BUDAPEST

A védőborítón a tákosi templom festett padtámlája,
hátsó oldalán a debreceni kollégium belső homlokzata látható.

A második oldalon a 26. zsoltár 8. verse olvasható
a református énekeskönyvből.

© Takács Béla dr. (szöveg)
© Hapák József (fotó)

A könyvet Varga Dezső tervezte

2640/1991

90.1125
Kiadta az Officina Nova
Felelős kiadó Balogh Katalin igazgató
Műszaki vezető Szilassy János
Felelős szerkesztő Székely András
Készült 10 (A/5) ív terjedelemben, Baskerville betűvel, Magnoprint papíron
Kossuth Nyomda, Budapest (91.1018)
Felelős vezető Székely Károly vezérigazgató

ISBN 963 7836 24 1

Magyarország XVI. századi történetét két folyamat határozta meg: a reformáció és a török hódítás. Az előbbi az egyházi élet területén hozott gyökeres változást, az utóbbi pedig az ország sorsára volt döntő hatással százötven éven át. A két folyamat indulása évszámhoz köthető: a reformáció kezdetét 1517-től, a török hódítást 1526-tól, a mohácsi vésztől számítjuk.

Ha megvizsgáljuk a XVI–XVII. század történetét, akkor kitűnik, hogy a reformációt Magyarország nagyobb csapásnak tartotta, mint a fenyegető mohácsi vészt. Az 1524-es rákosmezei, majd az 1525-ös hatvani országgyűlés nem a török elleni összefogásra buzdította a fő- és köznemeseket, hanem lényegtelen, az ország sorsát alig érintő ügyekben döntött, illetve kimondta: „Az összes lutheránusok kiirtassanak az országból és akárhol találtatnak, nemcsak egyházi, hanem világi személyektől is szabadon megfogassanak és megégettesenek." Igaz ugyan, hogy ezt a törvénycikket az 1526-os rákosmezei országgyűlés hatályon kívül helyezte, de mégis bekerült az 1584-ben, Nagyszombatban nyomtatásban megjelent „Corpus juris Hungarici"-ba, a magyar törvények gyűjteményébe.

A XVII. század történelme azt mutatja, hogy a római katolikus egyház a Habsburg királyok támogatásával nagyobb erőfeszítéseket tett a reformáció elfojtására, mint a török kiűzésére. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a török nem tud tovább terjeszkedni Európában, a katolikus egyház az adott helyzetet tudomásul vette, és visszanyert hatalmát arra fordította, hogy ha már a török uralmat nem is, de legalább a magyar református egyházat felszámolja. A török veszedelem átmenetileg elmúlt, mert a császár és a szultán 1568-ban békét kötött, de megmaradt a hódoltsági területen a magyar reformátusság, és ez még mindig veszedelmet jelentett a katolikus egyház számára.

A mohácsi vészt követő évtizedek minden vonatkozásban kedveztek a reformáció terjedésének. Az egyébként is tekintélyét vesztett egyház már csak azért is meggyengült, mert a mohácsi csatában hét főpap meghalt, és a két ellenkirály, I. Ferdinánd és Szapolyai János, csak jóval kisebb képzettségű klerikusokkal tudta betölteni az érseki, püspöki székeket, illetve be sem töltötte, hogy az egyházi birtok a kincstár megcsappant jövedelmét növelje. A főurak úgyszintén érdekből váltak protestánssá; támogatták a reformáció ügyét, hogy az egyházi birtokokból minél több jusson nekik. Az egyház megújítását tiszta szívből csak a közép- és a kisnemesség, az élénk szellemű polgárság, az iparos réteg, a parasztság kívánta, de nem kívánt valami eladdig ismeretlen vallást, felekezetet létrehozni. A reformáció az elvilágiasodott egyház bibliai alapokra való visszahelyezésére törekedett, és nem „református prédikátorok", hanem szerzetesek hirdették, sürgették az egyház megújulását. A katolicizmus, élén a pápával, hovatovább eretnekségnek nyilvánította az Európa-szerte elterjedt mozgalmat, ennek élharcosát, Luther Mártont kiátkozta, és ennek következménye lett a szakadás, jött létre a lutheránus, avagy evangélikus egyház.

Tekintettel arra, hogy a reformációt sohasem tartották és tartjuk „állapot"-nak, hanem „folyamat"-nak, a hitújítás tovább fejlődött, főként a Kálvin János által képviselt irányzatban, a reformáció gyökeres végrehajtásában. Mindazt, amit a lutheránus egyház a szertartást, a képek használatát illetően megengedhetőnek vélt, a kálvini, avagy svájci irányzat elvetette, és az egyházi életet, ennek minden vonatkozását a Biblia szigorú zsinórmértékéhez alkalmazva állapította meg. A képek, szobrok kikerültek a templomból, az úrvacsorát két szín alatt – kenyér és bor formájában – és mindenkinek kiszolgáltatták. A szentek, az ereklyék, Szűz Mária tiszteletét, a papi rendet, az öltözetet elvetették, az egyházi életet az ősgyülekezet mintájára alakították át, amelyben jelentős szerepet kaptak az ún. „világi" emberek, az egyháztanács, majd a presbitérium.

Mondottuk, hogy a reformációt folyamatnak tekintjük, s ebben meghatározó szerepe volt az 1567-es debreceni zsinatnak, amely elfogadta a II. Helvét Hitvallást, majd a Heidelbergi Káté tanait, és ezzel létrehozta a Magyarországi Református Egyházat. Ami az egyháztanács, a presbitérium működését illeti, ez esetben nemcsak folyamatról van szó, hanem küzdelemről is. Sok helyen – például Debrecenben – az egyháztanács azonos volt a település vezetőségével, a lelkipásztor a város, falu „alkalmazottja" lett; elterjedt a „papmarasztás" szokása, vagyis a világi egyháztanács hatáskörébe került annak eldöntése, hogy a prédikátor meddig maradhatott a szolgálati helyén. A patrónusok, a fő- és kisnemesek jogot formáltak arra, hogy az egyházi ügyekben csak ők döntsenek. A világi hatalom túlkapásai ellen indult meg a XVII. század derekán az angol eredetű puritánus és presbiteriánus mozgalom, amely az egyház hitbeli és szervezeti, demokratikus megújítására törekedett, hívő és tiszta erkölcsű emberekből kívánta a presbitériumot létrehozni, és ebben helyet akart adni a parasztoknak, az iparosoknak is. Az angol hatásra létrejött mozgalom célja mindezeken túl a puritán, az egyszerű kegyességi élet gyakorlása, a Biblia olvasása, az imádság volt, amelyben az egyháztag példaadásával kívánta szolgálni

Isten dicsőségét, az egyház javát. A puritánus mozgalmak az adott társadalmi rendben nem sok sikert érhettek el, mert a fő- és kisnemesség ragaszkodott az előjogához, de annak illusztrálására, hogy csak egy családon belül milyen ellentétet váltott ki a puritanizmus eszméje, I. Rákóczi György erdélyi fejedelmet és feleségét, Lorántffy Zsuzsannát említjük. A fejedelem 1646-ban Szatmárnémetibe zsinatot hívatott össze, amely Tolnai Dali János abaúji esperest az állásából felfüggesztette, puritán társait elítélte, a „puritán" elnevezés használatát betiltotta, ugyanakkor Lorántffy Zsuzsanna pártfogásába vette Medgyesi Pált, a puritanizmus másik lelkes harcosát, az angol eredetű „Praxis pietatis" – „A kegyesség gyakorlása" – című könyv fordítóját, Tolnai Dali János pedig a fejedelem fia, Rákóczi Zsigmond herceg udvari prédikátora, majd a sárospataki Református Kollégium professzora lett, de csak a fejedelem 1648-ban bekövetkezett halála után.

A reformáció – túl az egyház sikeres megújításán – a magyar nép kultúrájában, a műveltség terjesztésében is óriási sikereket ért el. Az istentisztelet teljes egészében magyar nyelvű lett. A reformátorok sorra alapítják a nyomdákat, amelyek többnyire magyar nyelvű könyveket adnak ki. Az 1561-ben, Huszár Gál reformátor által Debrecenben alapított – és ma is működő – nyomdában 1600-ig 127 magyar és 21 latin nyelvű könyv jelent meg. A könyvkiadásban előtérbe kerül a magyar nyelvű Biblia, amely eddig el volt zárva a „laikusok", a köznép elől. Az 1530–40-es évektől kezdve szinte mindegyik külföldön is tanult magyar prédikátor megpróbálkozott a teljes Bibliának vagy egyes részeinek a lefordításával, kiadásával. Károli Gáspár gönci prédikátor és az őt támogató felvidéki református főurak érdeme, hogy 1590-ben a vizsolyi nyomdában napvilágot látott a teljes magyar nyelvű Biblia. Károli Gáspár a Biblia előszavában ezt írja: „Szabad mindenkinek az Isten házába ajándékot vinni, én azt viszem, amit vihetek: magyar nyelven az egész Bibliát." Hasonló tevékenységet fejtettek ki a reformátorok a magyar nyelvű énekeskönyvek kiadásában és terjesztésében. A korábbi latin nyelvű himnuszok helyett magyar zsoltárok csendültek fel a templomban, a temetőben, lefordították Luther Márton dicséreteit is, és ami a legfontosabb: a gyülekezet együtt énekelt prédikátorával, olyan nyelven, amit mindenki értett.

A reformáció a bibliafordítások, az énekeskönyvek kiadásán túl rendkívüli jelentőséget tulajdonított az oktatásnak, ezért teremtette

A sárospataki Református Kollégium belső udvara. XIX. század eleje

meg a népiskolákat és a felsőbb iskolákat. A korábbi, szűkkörűnek nevezhető szerzetesi és latin nyelvű oktatás helyett a reformáció az egész országra kiterjedő iskolahálózatot hozott létre, főiskolákat alapított Sárospatakon, Pápán és Debrecenben. A templom mellett tehát megjelent az iskola, és a prédikátornak már nemcsak az volt a kötelessége, hogy hirdesse az Igét, hanem az is, hogy tanítsa az ábécét, a szorzótáblát. Nem véletlen tehát, hogy az első magyar nyelvű ábécéskönyvet – Dévai Biró Mátyás reformátor művét – 1538-ban nyomtatták Krakkóban. A magasabb fokú iskolákban a szigorú tanfegyelem érvényesült. Az 1567-es debreceni zsinat határozata kimondja: a „tanulni nem akaró diákok, akik az iskolai munkát nem gyakorolják, könyveik nincsenek, el kell távolítani a Kollégiumból". Ez az előírás évszázadokon át következetesen megmaradt a református alsó-, közép- és főiskolákban, de mindig szabad értelmezésben, vagyis a törvényeket, az erkölcsi és a tanfegyelmet a korszellem hatására időnként átalakították. A már korábban meglevő szokás, amely a külföldi univerzitások látogatását célozta, a reformáció következtében irányt változtatott. Padova, Krakkó, Bécs helyett a diákok százai indultak Németország, Svájc, Hollandia, majd később Anglia egyetemei felé, hogy ismereteiket gyarapítsák, és évekig tartó tanulmányaik után hazatérve a magyar nép között terjesszék a műveltséget és a nyugati kultúrát. A külföldi iskolázás a református kollégiumok könyvállományának a növekedését is elősegítette, mert a diákok a legfontosabb teológiai, filozófiai, természettudományos műveket az egyes kollégiumok pénzén megvásárolták, hazahozták. Ennek az eredménye lett, hogy Debrecenben, Sárospatakon, Pápán, Marosvásárhelyen, Gyulafehérvárott jelentős könyvtárak jöttek létre.

Magyarország három részre szakadása, a török hódoltság, a Habsburg-királyság, az önálló erdélyi fejedelemség 1542 utáni kialakulása alig volt befolyással a reformáció terjedésére. A hódoltságban élő egyházakat a közös és nehéz sors összefogásra késztette, és így valósulhatott meg az a „békés" állapot, hogy például Budán, Pécsett a katolikusok és reformátusok felváltva használták a templomot. A Habsburg-királyságban túlsúlyra jutott az evangélikus és a református egyház, és félő volt, hogy a katolicizmus elveszti egyeduralmát, jóllehet ezt az országgyűlések határozatai igyekeztek megszilárdítani, a reformáció terjedésének gátat vetni. Telegdi Miklós esztergomi érseki helynök 1580 körül jogos aggodalommal jelentette a pápának, hogy „a katolikus hitnek még a neve sem fog fennmaradni Magyarországon", ha a pápa a szükséges intézkedéseket meg nem teszi. Erdélyben a négy felekezet – református, evangélikus, unitárius, katolikus – az 1564-es tordai országgyűlés vallásügyi rendeletének megfelelően teljes szabadságot élvezett, úgy azonban, hogy a református, vagyis a „magyar" egyház tagjai voltak túlsúlyban.

Természetesen a római egyház nem nézte tétlenül hatalmának ilyen nagyarányú csökkenését, és a XVI. század második felétől kezdve az ocsúdó katolicizmus megtette az első lépéseket hajdani tekintélyének visszaszerzésére. Oláh Miklós esztergomi érsek 1561-ben a jezsuita rend segítségét kérte a harc megindításához, és a jezsuitáknak köszönhető mindaz az óriási siker, amit a katolikus egyház az ellenreformáció terén 1561-től 1781-ig, a Türelmi Rendeletig, de csak Magyarországon elért. Erdélyből ugyanis túlkapásaik miatt hamarosan kitiltották a rend tagjait. A XVI. század végén már nemcsak a klérus, de a király is elérkezettnek látta az időt a protestáns egyházak megsemmisítésére. Nagyszombatban a jezsuiták nyomdát létesítettek, hogy ezzel a túlnyomórészt protestáns sajtótermékek, hitvitázó művek hatását csökkentsék. A vakbuzgó Rudolf császár 1588-ban az országgyűlés tiltakozását figyelmen kívül hagyva a jezsuitáknak adományozta a túróci prépostságot. 1604-ben fokozódott a katolikus egyház ellenreformációs tevékenysége. A kassai dómot Forgách Ferenc nyitrai püspök katonai segédlettel foglalta vissza a reformátusoktól. Az 1604-es pozsonyi országgyűlés 22. cikkelye törvényellenesen kizárta a vallásügyet az országgyűlésből, hogy a protestánsok a saját sérelmeiket ne orvosolhassák. Ez adott okot a Bocskai-féle szabadságharc kirobbanására, illetve hozta meg az 1606-os bécsi béke, majd az 1608-as országgyűlés eredményét, a 22. törvénycikk visszavonását, a protestáns vallásszabadságot.

A sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának díszterme. Pollack Mihály tervei alapján készült 1817-ben

Ez a szabadság azonban csak papíron létezett, mert hamarosan életbe lépett az a magyar jogban eleddig ismeretlen gyakorlat, amely a „cuius regio, eius religio" – akié a birtok, azé a vallás – elvét vallotta. Ennek következtében, ha a főnemes katolikus volt, vagy visszatért a korábbi hitére, jobbágyait arra kényszeríthette, hogy ők is áttérjenek a katolikus egyházba. Megindultak az erőszakos templomfoglalások, prédikátorok keltek vándorútra, bezárták a pápai és a sárospataki református, az eperjesi evangélikus főiskolát. Erdély lett a menekültek otthona, mert itt a Habsburg-ellenreformáció hatalma nem érvényesülhetett. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Apafi Mihály következetesen híve maradt a vallásszabadságnak, védelmezője a kálvinizmusnak.

A XVII. század végére sikerült a törököket kiszorítani Magyarországról, de ezzel egy időben indította meg a katolicizmus a leghevesebb támadását a református egyház ellen, amelynek történetében az 1671–1681 közötti korszakot „gyászévtized"-nek nevezzük. 1673-ban létrehozták a pozsonyi rendkívüli törvényszéket: a

Habsburg-királysághoz tartozó területről bíróság elé idézett több száz református és evangélikus prédikátort, tanítót arra kényszerítették, hogy tagadja meg hitét, és akik ezt nem tették, azokat várfogságra ítélték. Azokat pedig, akik még a fogság alatt sem voltak hajlandók megtörni, gályarabságra hurcolták. Szenvedésük 1676-ban ért véget, amikor M. Ruyter holland tengernagy kiszabadította a még életben maradt prédikátorokat, akik azonban jó ideig nem térhettek vissza hazájukba.

Az 1681-es soproni országgyűlés 25–26. törvénycikke viszonylagos vallásszabadságot biztosított a református egyháznak: engedélyezte, hogy vármegyénként két templomot építhessenek, de ezzel az ellenreformáció még nem szűnt meg, csupán a taktika lett más. Az erőszakos módszert a csendes ellenreformáció váltotta fel. III. Károly és Mária Terézia uralkodása idején, 1713–1780 között, a református egyház folytonos zaklatásnak volt kitéve. A jezsuiták szabadon végezhették tevékenységüket, amelynek célja az volt, hogy „Regnum Marianum"-má, Mária országává tegyék Magyarországot. Egy ilyen országban aligha volt helyük a protestáns egyházaknak. Ezzel egy időben folyt a németesítési politika, amely még attól sem riadt vissza, hogy a magyar anyanyelvi oktatás központját, a sárospataki és a debreceni református kollégiumot – az előbbit ismét, az utóbbit vele együtt – megszüntessék. Mária Terézia akadályozta a külföldi egyetemek látogatását, illetve szemet hunyt a jezsuiták törvénytelen és erőszakos cselekedetei fölött. Életbe lépett a cenzúra, amely gyökerében fojtotta el a katolikus egyháznak vagy a bécsi udvarnak nem tetsző szellemi irányzat terjedését.

Lehangolónak látszik a magyarországi református egyház XVII–XVIII. századi története, hiszen ez az egyház létéért küzdött, de éppen a közös harc kovácsolta eggyé a református magyarságot, tette a hitben még erősebbé, áldozatkészebbé. Ebből a korszakból maradtak fenn a legszebb úrasztali edények, terítők, és adományozóik között az erdélyi fejedelmek mellett megtaláljuk az egyszerű parasztot, a főurak mellett a polgárokat. Ebben az időben váltak „virágoskertté" a templomok a festett mennyezetek, karzatok és szószékek díszítményei révén, és alakult ki a sajátos magyar református egyházművészet. A XVII. században még terjedhettek az egyházban a demokratikus eszmék, az angol puritanizmus hatása, amely a presbitériumok szervezését sürgette. Élénk hitvitázó tevékenységet folytattak elsősorban a sárospataki főiskola tanárai a jezsuitákkal, de ez okozta vesztüket, mert

A református gályarab prédikátorok emlékműve Debrecenben. 1895

amint elmondottuk, a kollégiumot megszüntették, az iskola nyomdájának működését lehetetlenné tették. Hazai tipográfiák híján Hollandiában nyomtatták a Bibliákat, majd csempészték be hazánkba, mert a magyar nyelvű Biblia is a tiltott könyvek között szerepelt. Azt a törekvést, amely a német nyelvet hivatalossá akarta tenni Magyarországon, a debreceni városi tanács azzal védte ki, hogy a jegyzőkönyveket a rendelettől kezdve latinul írták. „Teher alatt nő a pálma" – tartja a régi közmondás, és minden teher, elnyomás ellenére a református egyház élt, hivatásában megerősödött.

Lényeges változást hozott a protestantizmus számára a II. József által 1781-ben kiadott Türelmi Rendelet. A felvilágosult, de az osztrák érdekeket sem mellőző uralkodó engedélyezte a protestánsok, görögkeletiek, zsidók szabad vallásgyakorlatát, a templomépítést, kivonta az említett egyházakat a római katolikus püspökök fennhatósága alól, lehetőséget adott arra, hogy nem katolikusok is betölthessenek bármilyen állami hivatalt. A Türelmi Rendelet után százával épültek a református templomok szerte az országban, és számtalan helyen örökítették meg a templomi feliratokon a „jó császár" emlékét. Ez a hála néhány gyülekezetben úgy is megmutatkozott, hogy a toronyra a református jelkép, a nyolcágú csillag, a kakas mellé felkerült a Habsburg-család címerállata, a kétfejű sas, melyet díszként is alkalmaztak a szószéken:

ráhímezték az úrasztali terítőre. Igaz ugyan, hogy az újonnan épült református templomban nem lehetett harang, a főbejárat nem nyílhatott az utcára, de mégis megszűnt az a korábbi állapot, hogy például a Zemplén megyei Tolcsván az 1711-ben elvett templom helyett egy borházban, Sárospatakon egy csűrben, Gyulán pedig a régi török fürdőben tartották az istentiszteletet.

Tévedés ne essék: a Türelmi Rendelet korántsem jelentette az ellenreformáció megszűnését. Az állami hivatalokba csak nagyon kivételes esetben neveztek ki református tisztviselőket. A katolikus egyház uralkodó jellegét az 1791. évi XXVI. törvénycikk azzal biztosította, hogy vegyes házasságot csak plébános előtt lehetett kötni, és ha a férj római katolikus volt, akkor minden születendő gyermeket római katolikus szellemben volt köteles nevelni; ha az apa református volt, akkor csak a fiúkat, és erről „reverzális"-t – kötelezvényt – kellett aláírnia. A kisebbségben levő reformátusok kötelesek voltak a keresztelési díjat – a „stólát" – a plébánosnak kifizetni még akkor is, ha a szertartást nem ő végezte. Jó példa erre Keresztesi József nagyváradi református prédikátor naplójának részlete: „1785. márc. 21. Isten megáldott bennünket egy kedves fiúgyermekkel. Megkereszteltem magam, a stólát– 24 krajcárt – a plébánosnak megadtam." Az országgyűlés biztosított ugyan némi szabadságot a református egyháznak, vagyis közel kétszáz év után tarthattak zsinatot, de a zsinat végzéseit a király nem erősítette meg, az engedmények tehát csak elvben érvényesültek. Az 1848-as országgyűlés már szabadabb szellemben kezelte a református egyház helyzetét, mert a XX. törvénycikk kimondja:

A Sylvester János által fordított Újszövetség címlapja. 1541

„E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonosság állapíttatik meg."

Ez a törvénycikk sem vált valóra, mert a szabadságharc bukása után bekövetkező Habsburg-önkényuralom idején szó sem lehetett vallási egyenlőségről. A megtorlás azokra a református lelkészekre, tanárokra is kiterjedt, akik valamilyen formában részt vettek a szabadságharcban: őket is börtönbe zárták. Tilos volt egyházi gyűléseket tartani állami engedély nélkül, illetve a gyűlés csak királyi kormánybiztos jelenlétében folyhatott le. A németesítés fokozott erővel indult meg. Ezt szolgálta gróf Thun Leó vallás- és közoktatási miniszter 1850-ben kiadott rendelete, amely azt célozta, hogy a református főiskolák fogadják el az osztrák tanulmányi rendszert, az osztrák tankönyveket, tegyék kötelezővé a német nyelv oktatását, új tanszékeket állítsanak fel. Ellenkező esetben a főiskolák működésének jogát felfüggesztik. Az új tanszékek létesítésével kapcsolatos nagy anyagi áldozattal járó rendelkezést nem tudta minden református főiskola végrehajtani. A pápai és a sárospataki kollégium hosszabb ideig nyilvánossági jog nélkül működött. A református kollégiumok mindezek ellenére a XVIII–XIX. század folyamán az egyetemes művelődés központjai voltak. Írók, költők, művészek, politikusok kerültek ki az iskolák falai közül. Sárospatakon tanult a XVIII–XIX. században Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Izsó Miklós, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan. Debrecenben volt diák Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Fazekas Mihály, Arany János, Pápán Petőfi Sándor, Jókai Mór, hogy csak a nevesebbeket említsük. A kollégiumokban teológiai, bölcsész és jogi kar működött.

Ugyancsak Thun Leó minisztersége alatt történt az utolsó kísérlet a magyar református egyház felszámolására. 1859. szeptember 1-jén adta ki az osztrák kormány a híres vagy hírhedt nyílt parancsot, a „Pátens"-t, amely teljes jogkört biztosított a kormánybiztosoknak a református egyház fölött, megszüntetve az önállóságot, a régi egyházi törvényeket, a területi beosztást, vagyis a négy egyházkerületből – Dunamellék, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl – hat kerületet hoztak létre, meghagyva az erdélyi református egyházkerület önkormányzatát. A „Pátens" következtében az egyházi élet az osztrák kormány döntésétől függött, elannyira, hogy egy falusi tanító is csak akkor kaphatott állást a református iskolában, ha ehhez a polgári hatóság hozzájárult, illetve ha esküt tett a császár iránti hűségre.

A debreceni Református Kollégium

A pápai református templom. Épült 1931–1941 között

A „Pátens" kiadása még a nem református magyarságot is megdöbbentette, mindenesetre a nyílt parancs ellen a reformátusság vette fel az egységes harcot, amelynek az élén a legnagyobb református egyházkerület, a tiszántúli állt. Balogh Péter debreceni szuperintendens, azaz „főfelügyelő" – mert református lelkipásztor a püspök címet nem viselhette – 1860. január 11-re egyházkerületi gyűlést hívott össze a Kistemplomba, amelynek tárgya a pátens elleni tiltakozás volt. Az osztrák katonai segédlettel megjelenő kormánybiztos kijelentette: „A gyűlést a császár nevében megtiltom!" – mire Balogh Péter ezt válaszolta: „Én pedig az Isten nevében megtartom!" A kormánybiztos nem merte a Piac utcán és a templomban lévő többezres tömeget fegyverrel, ágyúkkal szétoszlatni, így a gyűlés zavartalanul folyt le, amelynek során feliratot szerkesztettek Ferenc József császárhoz a nyílt parancs visszavonása ügyében. A feliratot református és evangélikus küldöttség vitte Bécsbe, azonban az uralkodó nem fogadta őket. Az egyre jobban erősödő tiltakozás, amelyet a külföldi – német, svájci, holland – protestáns egyházak diplomáciai úton is támogattak, arra kényszerítette a császárt, hogy 1860. május 15-én a nyílt parancsot visszavonja. Az 1867-es kiegyezés nyugalmat teremtett az osztrák és a magyar nép, illetve a római katolikus és a református egyház között.

Még mindig érvényben volt azonban a reverzális törvény, amihez a katolikus egyház görcsösen ragaszkodott. Az 1894-es országgyűlés szüntette meg a házasságkötésekkel, a keresztelésekkel kapcsolatos, a reformátusokat sértő visszaéléseket, amikor elrendelte az állami anyakönyvezést, és a gyermek vallását a szülők döntésére bízta. Persze az ügy ezzel nem oldódott meg, mert több vakbuzgó plébános azt az egyháztagot, aki gyermekét reformátusnak kereszteltette, eltiltotta az áldozástól, megtagadta tőle az utolsó kenetet, vagy nem temette el. A vallási egyenlőség jelének tekinthetjük azonban, hogy a püspöki címet most már református lelkipásztor is viselhette, sőt 1885-től a három rangidős püspök a főrendiház tagja lett.

Kétségtelen, hogy a pátensharcban megmutatkozott a református egyház ereje, amely lélekszámban is tekintélyes volt, hiszen a történelmi Magyarországon és Erdélyben az 1858-as összeírás szerint közel 1 400 000 református egyháztag élt 1989 lelkipásztor gondozása alatt, 250 000 gyermek járt református iskolába. A század végére igazi „népegyházzá" vált a magyar reformátusság: 1910-re már 2 600 000-re nőtt a lélekszáma. Hatalmas templomokat építettek. Sajnos, ezek a templomok lassan kiürültek, éppen a szabadságot nyert lelkipásztorok magatartása s a korszellem miatt. A teológiai oktatásban elterjedt a racionalizmus, a liberalizmus, vagyis a Bibliát ésszel és nem igazán hittel magyarázták. Kételkedtek a Biblia hitelességében, isteni ihlettségében, Jézus csodáiban.

Átvizsgálva a korszak gazdag prédikációs irodalmát, megdöbbentő sivárságot, tartalmatlanságot tapasztalunk. Lássunk egy példát: Péterfi Károly marosvásárhelyi lelkipásztor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja 1862-ben egyik beszédében ezeket mondta: „Ezen mi néhai keresztyén társunk neve Hatházi Zsigmond volt. Szégyellje meg magát a szerencse, vagy a sors, mely noha vak, de mégis, ki

gondolná, élczes, goromba és igazságtalan. Szégyellje meg, hogy vele, még a nevében is gúnyolódott és keserű iróniát űzött vele, mert nékie nemcsak, hogy hat, de egy háza sem volt. Mesterségére nézve csizmadia volt. Ez a mesterség nem annyira nemes és eszményi, mint inkább hasznos és szükséges. Mert a lábakat, ezeket az egész test terhét hordó és hordozó oszlopokat fedi, védi és óvja, s annálfogva az egész testet is az ártalmas hűlés, betegség, sőt halál ellen is hathatósan oltalmazza." Péterfi Károly azt is elsorolta a beszédében, hogy a 45 éves korában elhunyt csizmadia 15025-ször látta feljönni a napot, 360600-szor ütött neki az óra. Számtalan hasonló tartalmatlan igehirdetés hangzott el az istentiszteleteken is, és ennek következtében a hívek elfordultak az egyháztól. Terjedtek a szekták. Növelte a bajt, hogy a parasztság, a munkásság, amely az egyház tagságának zömét képezte, a XIX. század végén bekövetkezett gazdasági válság miatt elszegényedett, tehát a lelkipásztorok is nehéz anyagi helyzetbe kerültek, és az államtól várták a segélyt, az iskolák támogatását. Ennek hiányában sok iskola állami tulajdonba került, a nélkülöző embertömeg pedig Amerikába vándorolt.

Mindezek ellenére a református magyar népből nem veszett ki teljesen a hit, vagy inkább a vallásosság, mert sok család állandó és napi olvasmánya volt a Biblia mellett Szikszai György debreceni prédikátor „Keresztyéni tanítások és imádságok" című műve, amely az 1786-os első kiadása óta többször megjelent, sőt ma is vásárolható. Ami a Bibliát illeti, ezzel 1835 óta a Brit és Külföldi Biblia Társulat látta el a hazai protestáns – református, evangélikus – egyházakat. A skót reformátusoknak köszönhető az ún. „belmisszió" gondolatának elterjesztése, ami a századforduló idejére országos mozgalommá nőtt. A Skót Misszió tulajdonképpeni célja a zsidóság megtérítése volt, de hamarosan rájöttek arra a skót lelkipásztorok, hogy a magyar református egyháznak is szüksége van az ébredésre. John Duncan skót lelkipásztor már a pesti missziós székház 1841-ben történt alapításakor kijelentette: „A magyar protestáns egyházakat csak a Krisztusban való hit és az újjászületés gyógyíthatja meg." Ezt a célt szolgálta később A. Sommerville skót lelkipásztor, aki 1886-ban harminchét gyülekezetben tartott evangelizációs, hitmélyítő igehirdetéseket, néha 8–10000 református egyháztag számára. Az ébredési mozgalmakba időközben a német, svájci, holland egyházak is bekapcsolódtak, illetve a magyar református ébredés vezéralakja, Szabó Aladár, a budapesti teológiai akadémia professzora lett. Lelkes munkatársat talált a feleségében, Biberauer Irmában, Biberauer Richárd és svájci származású felesége, Vischer Márta pedig a szeretetszolgálat úttörői lettek. Megalapították Budapesten, saját költségükön a Bethesda-kórházat, létrehozták a Lorántffy Zsuzsanna Nőegyletet, a Filadelfia Diakonissza Szövetséget. A „Vasárnapi Iskola"-mozgalom megindítása szintén Szabó Aladár és a Biberauer család tagjainak köszönhető. Létrehozták a Keresztyén Ifjúsági Egyesületet, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákok Szövetségét, a Bethánia Egyesületet, de ezeken túl országszerte folytatták az általános evangelizációt, amelyben részt vettek a budapesti teológiai akadémia hallgatói is.

A belmisszió az ébredési mozgalmak kezdeti idejében nagy sikert ért el, azonban a fejlődés az 1910-es évek elején megtorpant. Ennek oka az volt, hogy a történelmi egyház hagyományaihoz ragaszkodó „kálvinisták" holmi szektás, pietista, kegyeskedő emberek tevékenységének vélték az ébredési mozgalmakat. Erdélyben és Sárospatakon elzárkóztak, sőt szembefordultak a belmissziós munkával. Nehezítette a szép célkitűzést, hogy kevés volt azoknak a lelkipásztoroknak a száma, akik bekapcsolódtak az evangelizációs munkába. Majdnem valamennyi új egyesület kezdeményezői között ugyanazokat az embereket találjuk: Szabó Aladárt, a Biberauer családot, Szilassy Aladár budapesti ügyvédet.

Lassan indult ugyan az egyház megújulása, de annyi sikere mégis volt, hogy ez a mozgalom kiváltotta a külföldi protestáns egyházak érdeklődését és rokonszenvét 1867 táján, a kiegyezés idején a nyugati protestantizmus alig tudott valamit róla, de a világháborút megelőző években a magyar egyház ismét szervesen bekapcsolódott a protestantizmus nemzetközi szervezetébe. A belmissziós munka eredményei még szorosabb kapcsolatot teremtettek a magyar és külföldi protestáns egyházak között. Neves igehirdetők jöttek Budapestre és a nagyobb városokba. A magyar egyházi küldöttségek rendszeresen elmentek a különféle belmissziós munkák világszövetségeinek nagygyűléseire. A világszervezetek anyagilag is támogatták a magyar református egyházi ébredést. A hivatalos egyház az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába vándorolt reformátusokról sem felejtkezett el, hiszen 1891-től 1904-ig csak az Egyesült Államokban tíz magyar református egyházközség alakult, épített templomot. Az amerikai magyar református egyház szervezetileg a hazai anyaegyházhoz tartozott, felügyeleti hatósága az Egyetemes Konvent, a Zsinatot helyettesítő elnökség volt.

Az I. világháborúban a magyar református egyház a tábori lelkészek szolgálatával vett részt. A lelkészek a kórházakban, katonai táborokban vagy éppen a harctéren végezték a munkájukat. Jellemző azonban helyzetükre, hogy a közös hadügyminisztériumban nem tudták, hogy létezik magyar református egyház, mert a lelkészeket evangélikusoknak, esetleg „magyar vallásúak"-nak nevezték. A római katolikus fölény a tábori lelkészek számában is megmutatkozott: a magyar hadseregben 2021 római katolikus tábori pap és csak 197 református lelkész szolgált. A római katolikus tábori lelkészeknek püspöke volt altábornagyi ranggal, volt köztük főesperes, esperes, alesperes, a református lelkészek csak főhadnagyi rangban szolgáltak, tábori püspökük nem lehetett.

A trianoni béke következtében összesen egymillióhatszázezer lélekkel csökkent a maradék Magyarországon a reformátusok száma. A Duna melléki egyházkerületből elszakadt 32 anyaegyház 35000 lélekkel, a dunántúli kerületből 75 anya- és leányegyház 73000 lélekkel, a tiszáninneni kerületből 140 gyülekezet 68000 lélekkel, a tiszántúli kerületből 309 anya- és leányegyházzal, 551256 lélekkel. Teljes egészében román uralom alá került az erdélyi egyházkerület több mint 1600 anya- és leányegyházzal, 551256 lélekkel. Trianon után megszakadt a szervezeti kapcsolat az amerikai magyar református gyülekezetekkel is, illetve a Romániához, Csehszlovákiához, Jugoszláviához csatolt egyházakkal sem lehetett a későbbi évtizedekben semmiféle kapcsolatot kialakítani. Bár az elszakított területeken a lelkipásztorok a szolgálati helyükön maradtak, de Csonka-Magyarországon a végzett teológiai hallgatók közül sokakra a munkanélküliség várt, legfeljebb néhányan jutottak el az Egyesült Államokba, Kanadába. Az itthoni helyzetre jellemző volt Kocsis János lelkipásztor visszaemlékezése. Amikor 1921-ben állást keresett egy nagyobb gyülekezetben, az idős lelkipásztor ezt mondta neki: „Nézd, öcsém! Kosztért, szállásért kocsisnak felfogadlak, de segédlelkésznek nem!"

Kétségtelen azonban, hogy a belmisszió során elvetett mag a két világháború közötti időben kezdett szárba szökkenni, és gyümölcsöt teremni. Egyesületek alakultak, sorra jelentek meg a különböző egyházi, gyülekezeti hetilapok, vallásos, hitmélyítő traktátusok, könyvek. 1920–1942 között Magyarországon 76 új templomot, 6 imaházat építettek. Debrecenben felépült a Tisza István Tudományegyetem, amelynek a teológiai akadémia egyik fakultása lett. Sárospatakon felépült az Angol Internátus, illetve a főiskola az angol–magyar kapcsolat központjává alakult a magas fokú angolnyelv-tanítás révén. Ugyancsak Sárospatakon megindult a falukutatás, országszerte a cserkészmozgalom, mindenütt működött a Keresztyén Ifjúsági Egyesület, a Soli Deo Gloria szövetség, a Bethlen Gábor Szövetség, ez utóbbi némi „irredenta" célkitűzésekkel.

A Horthy-korszakban (1920–1944) maga a kormányzó református vallású volt, a kormányban református miniszterek, sőt miniszterelnökök voltak, a politikusok megpróbálták, hogy „aranyhidat" hozzanak létre a római katolikus és a református egyház, korabeli elnevezéssel élve Pannonhalma és Debrecen között. Ez az igyekezet csupán jámbor szándék maradt, de a két egyház 1944-ben közösen tiltakozott – nem nagy sikerrel ugyan – a zsidóüldözés ellen, mentette a nyilaskeresztes rémuralom idejének zsidó és egyéb üldözötteit.

Leszámítva a II. világháború felmérhetetlen veszteségeit, amelyeket a magyar nép emberéletben és anyagiakban szenvedett – például 1265 református templomból 417 pusztult el –, a református egyház reménységgel tekintett a jövőbe. Már csak azért is, mert az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én a debreceni Református Kollégium imatermében alakult meg. A későbbi választások során Tildy Zoltán szeghalmi református lelkipásztor lett a Magyar Köztársaság elnöke. Ezek az illúziók azonban hamarosan szertefoszlottak, annak ellenére, hogy a református egyház 1948. október 7-én egyezményt kötött a demokratikus állammal, elismerte az új társadalmi rendet, és ennek továbbfejlesztéséhez a maga részéről támogatást ígért. Az egyezmény értelmében a református egyház tulajdonában maradt négy teológiai akadémia, a vele kapcsolatban levő gimnáziumokkal együtt. Három év múlva a hatalomra jutott Magyar Dolgozók Pártja az akkori református egyházi vezetők segédlete mellett megszüntette a sárospataki, a pápai teológiai akadémiát, a gimnáziumokat Budapesten, Pápán és Sárospatakon, ugyanekkor az összes református közép- és elemi iskolát államosította, a hitoktatást fakultatív jellegűvé tette, illetve a városi közép- és alsófokú iskolákban teljesen felszámolta. Debrecenben és Budapesten tovább működhetett a teológiai akadémia, de az előbbinek ki kellett válni az egyetem fakultásából, és csak Debrecenben maradt meg a református gimnázium, amely így valóban „az ország egyetlen református iskolája" lett. A római katolikus egyháznak – jóllehet csak 1950-ben kötött szerződést az állammal – megmaradt hat hittudományi főiskolája és nyolc gimnáziuma, igaz ugyan, hogy a tanítórendeken kívül az egyéb egyházi intézményeket, ingatlanokat – a református egyház vagyonával együtt – államosították, térítés nélkül tulajdonba vették.

A református egyház akkori vezetői annyira kiszolgálták a Rákosi-féle rendszert, hogy a központi hatalom gyakorlása érdekében a tiszáninneni püspököt lemondatták, a kerületet megszüntették, illetve a tiszántúlihoz csatolták, amire az egyház 450 éves történetében még nem volt példa. Az egyházak mindennemű tevékenységét az 1951-ben létrehozott, a Magyar Dolgozók Pártja által irányított Állami Egyházügyi Hivatal szabályozta, amely még arra is rá tudott venni néhány lelkipásztort, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom sikerének érdekében tevékenykedjék. Holott a termelőszövetkezetek erőszakos létrehozása a magyar egyházak számára nagy veszteséget jelentett: a kuláknak minősített, „osztályidegen" gyülekezeti tagok, akik az egyház hűséges tagjai, anyagi támogatói voltak, vagyontalanokká lettek, az értelmiség, a munkásság jelentős része pedig elvből vagy megalkuvásból megszakította a kapcsolatot az egyházzal. Városokban és falvakban egyetlen tanár vagy tanító sem mert presbiteri tisztséget vállalni, templomba járni. A presbitérium nyugalmazott egyháztagokból, a társadalom perifériájára került személyekből tevődött össze.

A budapesti és a debreceni teológiai akadémián csökkent a hallgatók, és ebből következően a végzősök száma. A református egyház lelkészhiánynyal küszködött. Több száz parókia vált lakatlanná; egy lelkipásztor jobb esetben csak két-három gyülekezetben végzett szolgálatot, de néha úgy, hogy ebben segítségére volt a felesége, aki az akadémiák levelező tagozatán nyert oklevelet.

Az 1956-os események csak annyi változást hoztak a református egyház életében, hogy a tiszáninneni kerület ismét önálló lett, püspököt választhattak, de az Állami Egyházügyi Hivatal továbbra is szigorúan ellenőrizte az egyházi élet minden tevékenységét. Az 1945–1988 közötti idők fejlődésének szerény jele, hogy felépült néhány új templom, szaporodott a szeretetintézmények száma, azonban például Debrecen vonatkozásában ez a fejlődés kétes értékű volt, mert a Kollégiumot zömmel abból a pénzből újították fel, s a nagyerdei templomot abból a pénzből építették, amit az egyház az eladott református főgimnázium és az egyetemi templom épületéért kapott az államtól. Kétségtelen viszont, hogy több régi templomot állított helyre az Országos Műemléki Felügyelőség, sokmilliós költséggel.

A budapesti Kálvin téri templom. Épült 1830-ban

A debreceni Református Kollégium imaterme

Gyökeres változásokra került sor 1988-ban, mert az Állami Egyházügyi Hivatal engedékenyebb lett, illetve 1989-ben megszűnt, és 1989-ben az ún. „missziós szabályrendelet"-et eltörölte a zsinati tanács. Ez azt jelentette, hogy korábban két püspök, két esperes hozzájárulása kellett ahhoz, hogy egy miskolci lelkipásztor szolgálatot végezhessen a ceglédi református templomban. Lehetőség nyílt az evangelizációs munkák kiterjesztésére, a presbiteri és gyermekkonferenciák tartására, a vallásoktatást függetlenítették az iskoláktól, vagyis a tanintézetek már nem tettek lépéseket annak érdekében, hogy a hittanórákra járó tanulók száma lemorzsolódjék vagy teljesen megszűnjék. Az egyház vezetői azon fáradoztak, hogy a „szabad egyház szabad államban" elv, amit az

A sárospataki Református Kollégium múzeumának épülete. 1772

1948-as egyezményben megfogalmaztak, de a valóságban sohasem létezett, igazi tartalmat nyerjen. A korábban jogtalanul elítélt, félreállított lelkipásztorokat a Zsinat rehabilitálta. A református egyház előtt új lehetőségek nyíltak: megindult a mozgás a budapesti, pápai, sárospataki gimnáziumok folyamatos egyházi kezelésbe vétele ügyében, mert az állam az ilyen irányú kezdeményezések elől most már nem zárkózott el.

Ha sötétnek látszik is a református egyház múltja, jövőjét illetően minden református emberben reménység van. Ugyanakkor minden jóérzésű, szélsőséges gondolatoktól, tervektől, bosszúvágytól mentes egyháztag kötelességének érzi, hogy az egyház szebb jövőjéért, a demokratikus Magyarországért, amelyben élni akar, imádkozzék és dolgozzék.

*

A magyar református egyház küzdelmekkel teli, közel 450 éves történetét igyekeztünk röviden összefoglalni, de csak azért, hogy a könyvünkben minél nagyobb teret biztosítsunk a mostoha sors mellett is kifejezésre juttatott szépségnek, a református egyházművészetnek. Ezt a feladatot a képek töltik be, mindenekelőtt a református templomokról készült külső és belső felvételek. A keresztény hitre tért magyarság a XI. században a falvak, városok kialakulásával egy időben építette fel templomait. A hitújítás során ezek a templomok reformátussá váltak ott, ahol a lakosság túlnyomó többsége kálvinista lett. A templomból eltávolították a képeket, szobrokat, a freskókat lemeszelték, a szószék és az úrasztala a templom középpontjába került. A magyar nép jelentős része a XVI. században reformátussá vált ugyan, de nem változott meg a templom iránti szeretete, a szépség iránti érzéke. A magyar református ember „Isten házá"-nak nevezte ugyan a templomot, de úgy vigyázott rá, mint a saját tulajdonára. Hetente legalább egyszer elment az „Isten házába", amely a település vallási és közösségi életének a jelképe volt, az egyetlen olyan hely, ahová társadalmi különbség nélkül bárki betérhetett, ahol a hívő ember énekelhetett, igehirdetést hallgathatott, imádkozhatott, kérhetett vagy hálát adhatott, úrvacsorázhatott. Templom nélküli település elképzelhetetlen volt a régi Magyarországon, még a tanyaközpontokban is épültek imaházak. Csak az utóbbi negyven évben nőttek ki a földből olyan hatalmas betonvárosok, ahol a szocialista társadalmi rend nem tűrte a templomot. Ezekben a városokban már nem hívogatta a harang az élőket és nem búcsúztatta a halottakat, annál is inkább, mert divatba jöttek az ún. „polgári temetések", amelyeken már nem vették igénybe a lelkipásztor szolgálatát.

Képeinken főleg Észak- és Kelet-Magyarországon levő templomokat láthat az olvasó, és ennek az az oka, hogy ez a terület viszonylag mentes volt a török pusztításától. Kelet-Magyarország az erdélyi fejedelemség, Észak-Magyarország egy része pedig a Habsburg-királyság fennhatósága alatt élő református főurak védelme alatt állt. Másképpen kifejezve: Kelet-Magyarországon az ellenreformáció nagyon csekély eredményt ért el, egyetlen templomot sem foglaltak vissza a kato-

likusok, Észak-Magyarországon pedig a tekintélyes református főurak védték a templomot, ameddig erre lehetőségük volt. Ezt bizonyítja, hogy a reformátussá lett kassai dóm 1604-ben, a sárospataki református templom pedig 1671-ben került vissza a római katolikusok tulajdonába.

Ami pedig a szépség iránti vonzalmat illeti, ez a református templomokban a festett menynyezetek, karzatok, a szószékkorona, a padok színes-virágos díszítményeiben, az úrasztali terítők hímzésében, az úrasztali edények változatos gazdagságában mutatkozik meg. A mennyezetek, karzatok díszítményei a XVII. században még követik az ószövetségi, a jeruzsálemi – Salamon-, Heródes-féle – templom mintáját, vagyis ezeken emberalakos ábrázolás nincs. Később a festett kazetták között megjelennek ószövetségi ábrázolások – Ádám és Éva vagy Noé bárkája –, azonban a legfontosabb dísz mindig a virág!

Bihary Mátyás református prédikátor nemesi címere

Az úrasztali abroszok, terítők a korábbi oltárterítőket helyettesítették, és a hímzésben mindig az európai művészetben megjelenő stílusok hatása érvényesült. Ezért láthatók a késő reneszánsz, a barokk, a rokokó, az empire, az eklektika, a szecesszió stílusjegyei a hímzéseken. Az úrasztali edények használatát gyökeresen megváltoztatta az 1562-ben tartott debreceni zsinat végzése, amely kimondja: „Mindenféle edényeket, akár üveg, fa, arany, ezüst, cserép, réz vagy bármilyen fémből készültek, elfogadunk." 1562-től tehát lehetett úrvacsorát osztani fatányérból és fából esztergált pohárból, kehelyből. Lehetett keresztelni bádogkancsóval és -tállal, mert a keresztelőmedencék használatát igyekeztek megszüntetni a református templomokban, nyilván azért, mert a Biblia ilyet nem említ. Feltételezték viszont a református teológusok, hogy Jézus és a tanítványai az utolsó vacsorát fa- vagy cserépedényből fogyasztották el, de semmiképpen nem arany- vagy aranyozott edényekből. Nagyon sok ón bortartó kannát, tálat, tányért, kevesebb ónpoharat vagy -kelyhet használtak a református templomokban, mert az ónt „a szegények ezüstjé"-nek nevezték Magyarországon. Ez a szerénység azonban nem volt törvényszerű a református egyházban. Sok helyen minden aggályoskodás nélkül használták a mise kiszolgáltatásának eszközeit – patena, kehely – az úrvacsorához. A kis ostyatányérból úrasztali kenyérosztó tányér, a kehelyből közös úrasztali kehely lett. A XVII. században az észak-magyarországi gyülekezetek részére a kassai, a kelet-magyarországiak részére debreceni és erdélyi ötvösök készítették megrendelésre az úrasztali, általában aranyozott ezüstedényeket. A debreceni ötvösök remekműveinek tűnnek fel a különleges oszlopos, „verejtékes", rombuszos, neoreneszánsz díszek.

A magyar fazekasmesterség becses emlékeinek tekinthetők azok a XVII–XVIII. századi bortartó korsók, kanták, amelyeket szintén virágos dísszel láttak el. A XIX. században ezeket a cserépedényeket – főleg Észak-Magyarországon – a telkibányai és a hollóházi kerámiagyár termékei váltották fel. Az edények szinte kivétel nélkül megrendelésre készültek a gyárakban, és ezeken változatos formában jelenik meg a két református szimbólum: a kalász és a szőlőfürt.

A művészet, a szemet gyönyörködtető szépség tehát a magyar reformátusság életének minden ágában kimutatható, még az egyházközségek pecsétnyomóin is. Bibliai jelképek, idézetek láthatók, olvashatók a rézből készült pecsétnyomókon. Az emberi élet fontos eseményei pedig az anyakönyvek színes címlapján bukkannak fel. Van tehát jellegzetesen magyar református egyházművészet. Erről tesznek bizonyságot könyvünk szép fényképei.

Csaroda

A templom a XIII. században épült román stílusban, és a benne levő falfestmények is ebből a korszakból valók. A freskók között látható a tizenkét tanítvány, de maga a „Fájdalmak Férfia", Jézus Krisztus alakja is, továbbá a szentek között Alexandriai Katalin és Erzsébet, mellettük még ismeretlen püspökök életnagyságú képe. A csarodai templom belső díszítése mindezeken túl azért is különlegességnek számít, mert a szószék két oldalára, a diadalívre 1642-ben népies falfestmény készült. Ilyen díszítési mód a magyar református templomokban ebben a korban még nem fordult elő. 1772-ben tovább ékesítették a csarodai templomot színes-virágos mennyezettel, és ugyanebben az időben galériás fatornyot építettek a templom egykori főbejárata fölé, most ugyanis a templom kapuja a déli oldalon van. Ám ez lényegtelen, mert mindenképp be kell menni a csarodai templomba, hogy szépségében gyönyörködhessünk.

GABRIEL PERNYESY DE
OSZTHOPANY PATRONVS
DE ALBA IULIE EST,
HOC S. S. TEMPLU.
ANNO DOMINI:
J. O. 4Z. 9 July
Pastore Steph. Szentkiraly

FESTETT TEMPLOM-MENNYEZETEK

„Életfa" *és* „pelikános" *dísz a noszvaji templom mennyezetéről, 1734. Az életfáról a Mózes 1. könyvében olvashatunk. A pelikán nagyon régi Krisztus-szimbólum.*

Almafa, Ádámmal és Évával. *Festett tábla a mezőkeresztesi templom karzatán. 1728.*

Csenger

A hagyomány szerint Csenger lakosai már 1527-ben megismerték a hitújítás tanait az énekszerző reformátor, Batizi András által, illetve az 1531-ben alapított sárospataki Református Kollégium első professzora, Kopácsi István munkássága nyomán. Függetlenül a hagyománytól, Csenger jelentős helyet foglal el a Szatmár vidéki református egyházak sorában, mert 1570 júliusában Méliusz Juhász Péter debreceni püspök ide hívta össze azt a zsinatot, amely hitvallás formájában cáfolta Dávid Ferenc erdélyi unitárius – pontosabban a Szentháromságot tagadó – püspök tanait.

1322-ben már volt temploma a csengeri római katolikus egyháznak, amelyet a reformátusok 1713-ban kibővítettek, később, 1743-ban festett mennyezettel láttak el. Mint különlegességet jegyezzük meg: a templom tornyán 1836-ig rajta maradt a kőkereszt, s a templom református mivoltát a kereszt fölött a XVI. században elhelyezett kakas jelképezte. 1836 folyamán villámcsapás pusztította el a keresztény-keresztyén szimbólumot. A csengeri templom úrasztali edényei közül kettőt említünk: a Sulyok Ferenc által 1556-ban ajándékozott aranyozott ezüstpoharat, és a Melith Györgyné Becski Zsuzsanna által 1654-ben ajándékozott aranyozott ezüstkannát, amelyre ezt az átokszöveget vésték: „Ha valaki ezt más célra fordítaná, Isten áldása soha ne legyen rajta." Az edények később a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek azokkal az ékszerekkel együtt, amelyeket a Melith család sírboltjában találtak. A csengeri úrasztali ezüstkannára vésett „átokszöveg" az egyházi kincsek védelmét, az úrvacsora tisztességét szolgálta, és ez a szöveg a XVII. században némi változtatással más gyülekezetek birtokában levő edényeken is előfordul. Ezeket a feliratokat az egyháztagok annyira komolyan vették, hogy az edényeket valóban csak „szent" célra, az úrvacsora kiszolgáltatására használták.

Csengersima

„A simai templom a legrégibb a szamospartiak között, s a XIII. századból való" – állapította meg 1864-ben egy neves régész. A templom gótikus kapuzata utal erre a korszakra. 1545 óta a reformátusoké a templom, de mert szűknek bizonyult, 1729-ben kibővítették. 1761-ben a templomba festett mennyezet került, az egész berendezést felújították. 1826-ban tornyocskát építettek a templomra, benne kis haranggal. A templom körül régebben temető volt, a Kende család sírboltja ma is a templom mellett található. Úrasztali edényei közül a legjelentősebb a Mikolay György és felesége, Vitkay Erzsébet által 1709-ben ajándékozott, a XV. században készült gótikus stílusú aranyozott rézkehely, és a Kende Zsigmond által 1688-ban ajándékozott ónkanna. Az 1809-es összeírás szerint nyolc úrasztali abrosz és terítő volt az egyházközség birtokában. Kürthy Endre és felesége, Uray Vilma 1870-ben keleti szőnyeget ajándékozott az úrasztalára.

Debrecen

Debrecen jelképévé vált a város szívében álló, Péchy Mihály tervei alapján 1803–1827 között épült református Nagytemlom, amely a magyar nép történetében is fontos szerepet játszott, mert Kossuth Lajos kormányzó 1849. április 14-én itt olvasta fel a Magyar Függetlenségi Nyilatkozatot, az országgyűlés pedig itt fosztotta meg királyi trónjától a Habsburg-házat.

A Magyar Reformátusok II. Világtalálkozója ünnepségeinek egy része szintén a Nagytemplomban történik, sőt – egyházunk történetében először – II. János Pál pápa is megtekinti majd.

ÚRASZTALI BORTARTÓ KANNA

Debrecenben az 1500-as évek közepétől már dolgoztak magyar ötvösök. Az aranyozott ezüstkannák, -poharak díszítésénél csak ők alkalmazták az oszlopos mintát, amelyet vagy az 1802-ben leégett Szent András-templom kapuzatáról, vagy az 1561-ben alapított debreceni nyomda kiadványainak fametszetes címlapjairól vettek át. Kétszáz éven keresztül a debreceni mesterek látták el a tiszántúli református egyházközségeket úrasztali edényekkel.

A képen oszlopdíszes úrasztali kanna *1671-ből. Sárközi István ötvös műve. Debrecen, Kistemplom.*

ÚRASZTALI KANNA

Magyarországon a Duna–Tisza közötti Alföldön a XVII. században alakult ki a kecskeméti ötvösművészet. A mesterek Debrecenben tanultak, és a református egyház számára nagyon kedvelt reneszánsz stílusban készítették az úrasztali edényeket. A képünkön a kecskeméti egyházközség aranyozott ezüst bortartó kannáját látjuk, amelyet Tar Illés *készített 1642-ben. A kannára ezt a szöveget vésték: „Áldd meg Úristen azokat akik ezzel a Te neved tisztességére élnek, és átkozd meg azokat, akik eltulajdonítják a Te tisztességedtől ezt az edényt."*

ÚRASZTALI EDÉNYEK A XVII–XVIII. SZÁZADBÓL

A reneszánsz művészeti irányt
felváltó barokk stílus kissé megkésve terjedt el Magyarországon
az 1600-as évek végén, a XVIII. század elején.
A debreceni ötvösök
„harangvirág" alakú kelyheket készítettek,
amelyeken a barokk stílus hatása csak mérsékelten érvényesült.
Az erdélyi és az észak-magyarországi mesterek
úrasztali kannáin pompáznak a virágok
és egyéb barokk díszítmények.

ÚRASZTALI TERÍTŐ

Anyaga fehér selyem, a hímzés ún. „apáca”-munkával készült, színes selyemmel, árnyalt technikával. A terítő közepét Krisztus-monogrammal díszítették: – IHS – Iesus Hominum Salvator – *Jézus az emberek megváltója. A terítő az 1700-as évek végén készült. Debrecen, Nagytemplom.*

ÚRASZTALI TERÍTŐ

Anyaga fehér vászon, színes selyemmel, aranyszállal hímezve. Jézus-szimbólummal, a pelikánnal. Kisnamény, XVII. század. ▷

ÚRASZTALI TERÍTŐ SAROKDÍSZE

Színes selyemmel, aranyszállal hímezve. Rásonysápberencs, XVIII. század.

Fehérgyarmat

1559-ben még Szamosgyarmatnak nevezték a színmagyar és református települést, amelynek a temploma a XV. században épült. A lakosság növekedése szükségessé tette, hogy a templomot többször kibővítsék. A gótikus stílus jegyei tehát csak a templom főkapuján, a torony ablakain maradtak meg. Ugyanez vonatkozik az egykori festett mennyezet deszkáira, kazettáira is, mert ezekből mindössze két, évszámmal – 1766 és 1794 – ellátott tábla emlékeztet a templom díszítésére. Kétségtelen viszont, hogy a fehérgyarmati gyülekezet mindig haladt a korral, mert a szószéket, a szószékkoronát, a Mózes-széket már az új stílus, vagyis a XVI. Lajos francia királyról elnevezett „Louis-seize"- stílus jegyében csináltatta.

Felsőregmec

A kis tokaj-hegyaljai falu XII. századból való templomáról csak a közelmúltban, a régészeti kutatás során derült ki, miután a templom külső faláról leszedték a külső vakolatot, hogy szabályosra faragott quáderkövekből épült. A román stílus jegyei a templom homlokzata fölé épített, kétemeletes, ikerablakos tornyon, a bejárati ajtón levő oszlopfejeken mutatkoznak meg. Nem kétséges tehát, hogy a felsőregmeci református templom a karcsaival együtt a zempléni tájegység legrégibb műemlékei közé tartozik. Igaz ugyan, hogy a templom külső és belső képe egyrészt az 1884-ben végzett felújítás, másrészt az 1959-ben végrehajtott feltárás eredményének köszönhető. Sajnálatos tény viszont, hogy ma a felsőregmeci lelkipásztornak a saját egyházközségén kívül a szolgálatokat még a szomszédos Vilyvitányban és Mikóházán is el kell végeznie, mert az itteni református parókiák üresen állnak, vagyis három falunak egy lelkipásztora van!

Gyügye

Levéltári adatok szerint a gyügyei reformátusoknak már a XVI. században kis fatemplomuk volt, amit később átépítettek, kibővítettek. 1767-ben festett díszekkel látták el a templom teljes mennyezetét. A főhajóban 56, a szentélyben 25 festett tábla látható. A kazetták nagy része figurális díszítésű, illetve az ábrázolások bibliai jeleneteket, református jelképeket örökítenek meg: Noé bárkája a galambbal, a cethal elnyeli Jónást, a Nap és a Hold, szőlőfürt, pálmafa, pelikán. A gyügyei templom festett mennyezete a református egyházművészet szép példája.

Hajdúböszörmény

Az egykori önálló jogú Hajdú-kerület székhelye volt a város, amelynek lakosai 1567 után lettek a kálvini reformáció, vagyis a II. Helvét Hitvallás követői. A gyülekezet első temploma a XV. században épült, amit később átalakítottak, majd 1884-ben lebontottak, és helyére a mai Bocskai téren nagyméretű templomot építettek. Jellemző a város és az egyházközség összefonódására, hogy 1726-ban az eklézsia úrasztali felszereléseit a városházán levő vasládában őrizték, köztük azt az aranyozott ezüstpoharat, amelyet Kömlei Kiss András hajdúkapitány 1637-ben ajándékozott az akkori templom számára. Persze a vasládában más is volt: egy aranyozott ezüstkanna 1649-ből, egy tányér, két pohár, öt ónkanna, egy „ezüsttel ékesített úrasztali kenyérvágó kés", három abrosz, egy török hímzésű és tizenkét, aranyszállal hímzett úrasztali terítő. A templomban volt a korabeli feljegyzés szerint: hat keleti szőnyeg, amely az úrasztalt, a szószéket, a főbíró, illetve főgondnok, a hajdúkapitány, a prédikátor és a felesége padját díszítette. Becses ereklyeként őrzi ma is a böszörményi gyülekezet azt az énekeskönyvet, latin nyelven „Graduál"-t, amelyet I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1636-ban ajándékozott az egyházközségnek.

Karcsa

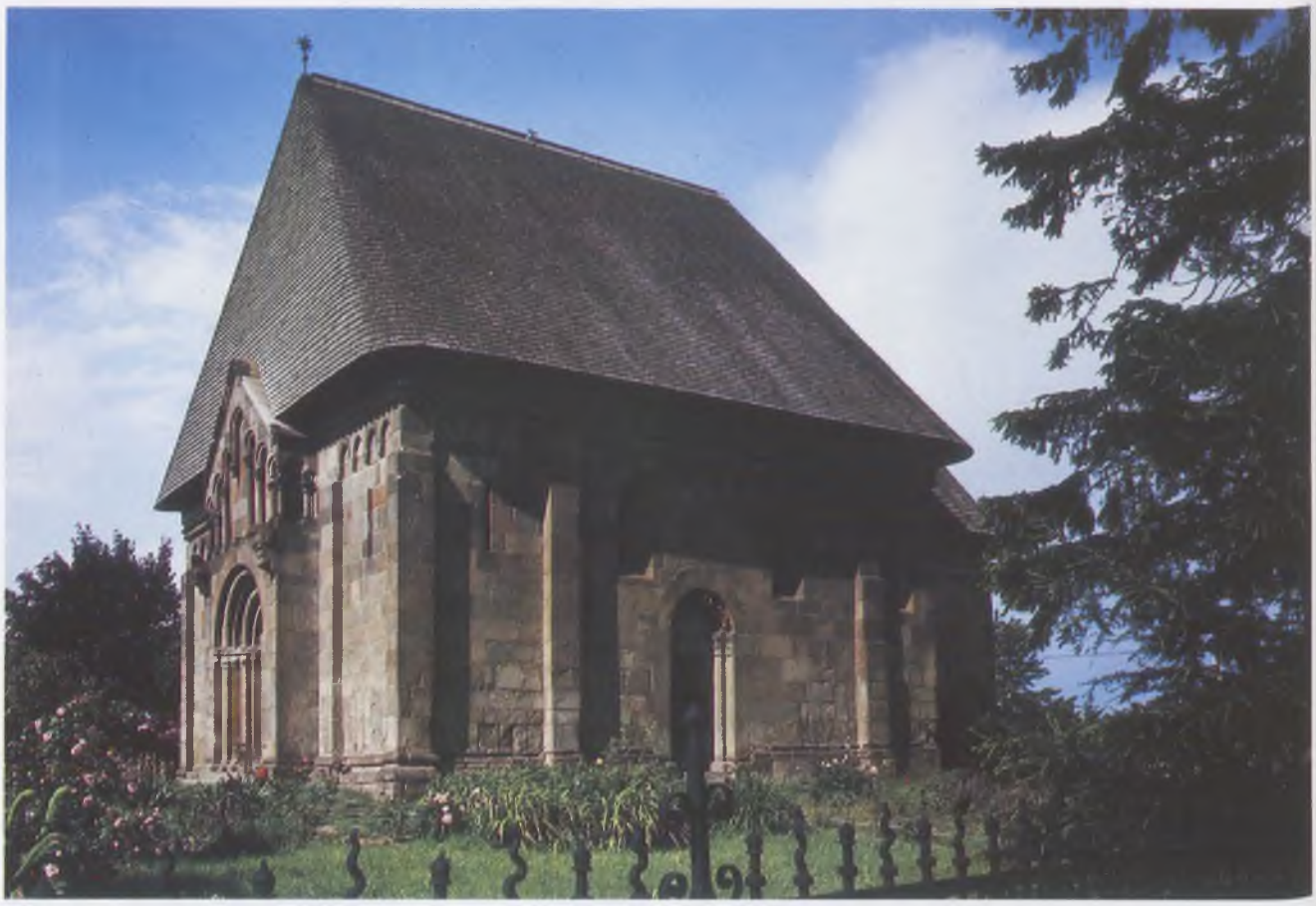

Bodrogköz legjelentősebb műemléke a karcsai református templom, amelynek egy részét, az ún. körtemplomot 1140 körül építtette Rathold lovag. Az 1200-as években Roland nádor, aki IV. Béla királyt Dalmáciába is elkísérte, olasz mestereket hívott meg Karcsára, és ők bővítették ki a templomot román stílusú díszítményekkel, faragott kőkapuzattal, oszlopfőkkel, támpillérekkel. Az 1500-as évek közepétől a templom zavartalanul a reformátusok birtokában volt, amelyben egészen 1863-ig láthatók voltak a középkori eredetű falfestmények, de ezek tíz év múlva tűzvész áldozatai lettek. Schulek Frigyes, a neves magyar építész 1896-ban kezdett hozzá a leégett templom renoválásához, mert a karcsai templom a román stílus egyik legegyénibb, dalmát-olasz jellegű emléke hazánkban. Schulek Frigyes kis fatornyot is építtetett a templom főbejárata fölé, amit azonban az Országos Műemléki Felügyelőség az 1960-as években végzett felújítás során lebontott, és különálló haranglábat épített helyette.

Karcsa népének rendkívül gazdag monda- és hiedelemvilágában úgy maradt fenn a templom emléke, hogy azt a falut körülvevő láp vízitündérei egy éjszaka építették.

Kéttornyúlak

Az egyházközség régi temploma a XII. században épült román stílusban, és minden bizonnyal két toronnyal, mert a falu erről kapta a nevét. A templom a XVI. században a reformátusoké lett, azonban 1683-ban a Bécs elfoglalására induló török hadsereg felégette a községet templomával együtt. Nem sokkal később a reformátusok a romokból újjáépítették a templomot, de pénzükből ekkor még csak egy toronyra futotta. 1683-ban a török hódítás áldozata lett a templom, 1889-ben pedig villámcsapás okozott jelentős kárt a toronyban. Az új, de a régi alapokon épült templom 1890-ben nyerte el a mai alakját két tornyával, amely a Dunántúlon formája miatt különlegességnek számít.

◁ ÚRASZTALI KENYÉROSZTÓ TÁNYÉROK

Aranyozott ezüst. Debreceni ötvös műve 1588-ból.
Középen Krisztus-szimbólum: az Isten Báránya. Miskolc, Avasi templom.
Ezüsttányér, középen angyal szőlőfürttel. Miskolc.

ÚRASZTALI KENYÉROSZTÓ TÁNYÉR ÉS KEHELY

Aranyozott ezüst. A peremén a vésett virágdíszek között az úrvacsora szereztetésével kapcsolatos bibliai szövegek olvashatók. A tányér közepén levő szöveg ez: „Vas Anna adta Isten dicsőségére a Tisztabereki református eklézsia számára. 1698". A tányért ismeretlen debreceni ötvös készítette.

Mikepércs

Debrecenből Nagyvárad felé haladva pillanthatjuk meg a mikepércsi református templomot. A templom 1800 körül erdélyi mintára épült késő barokk stílusban. A magyar Alföldön elterjedt, jellegzetes egyhajós, sík mennyezetű, oldalbejárós toldalékkal létesült templom előtt négyszögű torony áll, nagyméretű – 25 méter magas –, karcsú, nyolcszögű alaprajzon induló toronysisakkal. A négy fiatoronnyal díszített toronysisak, az egykori nyitott toronyerkély, amely arra szolgált, hogy a tűzőrség éjjel-nappal körbejárhasson rajta, azt mutatja, hogy az erdélyi, főleg a szász építőművészet hatása még Hajdú-Bihar megyében is megtalálható.

Nagykőrös

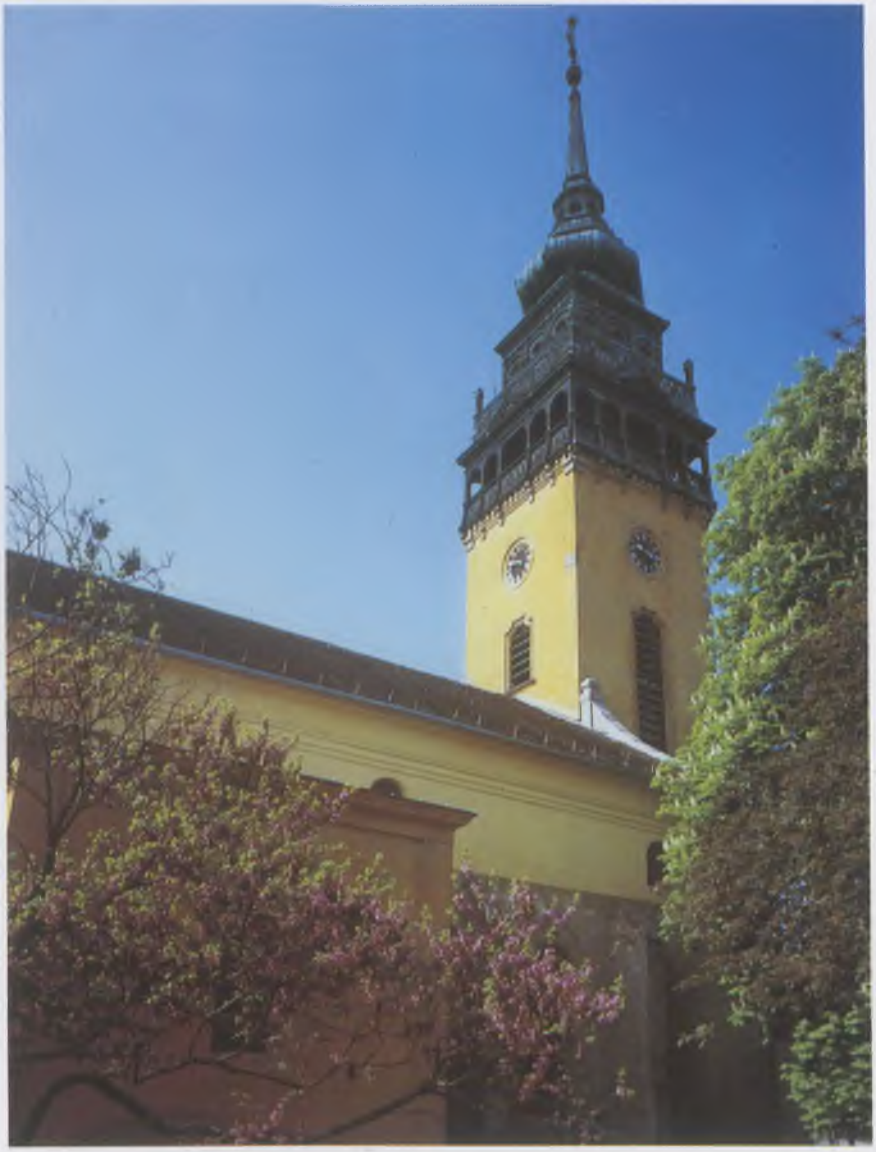

A város régi temploma a XV. században épült, amelyet a 150 éves török uralom alatt a római katolikus és a református hívek felváltva használtak, de úgy, hogy a két felekezet 1660-tól a templom használatáért kénytelen volt adót fizetni a török hatóságnak. Később a katolikusok külön templomot építettek a maguk számára, a régi templom a reformátusoké maradt. 1855-ben a nagykőrösi hívek jelentős adományából a templomot kibővítették, amelyhez 71 méter magas, árkádos új tornyot építettek. Ebben az évben került a templomba az orgona, amelyet Patay Sámuel 10 000 Ft-os ajándékából csináltattak. Ez az összeg ma kb. ötmillió forinttal egyenlő! A nagykőrösi egyháztagok templom iránti szeretete abban is megmutatkozott, hogy az 1942-es összeírás szerint 31 darab úrasztali edényt, többségükben az 1600–1700-as években készült tányért, kelyhet, kannát, ugyanennyi terítőt őriztek a lelkészi hivatalban, a hívek ajándékait.

Nagyszekeres

A falu XV. században épült gótikus stílusú temploma 1717-ben tatárdúlás áldozata lett, amelyet az újjáépített templom északi falán olvasható felirat így örökített meg: „Romlást, veszedelmet, égetést, rablást ez helyben és az Isten házában szörnyű égetést tűzzel a pogány tatárság elkövetett, kik által Isten az ő haragját elhozta az ő népére az 1717-ik esztendőben, augusztusnak utolsó hetiben. Melyet is jövendő maradékainak emlékezetére feljegyzett az akkori időben szent Isten népével szolgáló nemes Nagy-szekeresi és nemes Zsarolyán-i eklézsiának prédikátora Gödöley István, ki is kívánja: legyen békesség e háznak és az Isten népének mindörökké, ámen." A leégett templom hálós boltozatát 1771-ben famennyezettel pótolták, pálcatagos kapui, gótikus ablakai azonban épségben maradtak, a szentély boltozatának egy része szintén megmaradt. A gyülekezet egyik, 1748-ból való úrasztali terítője különlegességnek számít, mert ezt a felirata szerint Boldizsár Éva „hajadon leány" kezdte hímezni, majd a halála után három nénje, Erzsébet, Mária, Sára fejezte be a munkát. Így került a nagyszekeresi templom úrasztalára a skófiummal, vagyis aranyszállal hímzett terítő.

ÚRASZTALI KENYÉR-OSZTÓ TÁL

Fehér mázas cserépből, gránátalmás, leveles díszítményekkel. 1729-ben erdélyi fazekasmester készítette. Komádi.

ÚRASZTALI CSERÉP-KANCSÓ

Habán mester munkája. A kancsó ón fedelére 1697-es évszámot vésték. Mezőzombor.

KERESZTE-LŐ KANCSÓ

Erdélyi fazekas műve, szarvasos díszítménnyel. XIX. század eleje. Sárospatak.

ÚRASZTALI CSERÉP-KANNA

Habán fazekas műve. Eredetileg a tatai mészáros céh számára készült 1674-ben, később a mádi egyházközségnek ajándékozták.

ÚRASZTALI CSERÉP-KORSÓ

Habán fazekas készítette az 1700-as évek elején a ládbesenyői egyházközség számára.

Nyírbátor

Szabolcs legjelentősebb műemléke a nyírbátori református templom, amelyet Báthory István erdélyi főúr építtetett 1484–1511 között. A torony nélküli templom hálós boltozata a magyar gótikus építészet remeke. Nyírbátor lakossága 1567 után lett reformátussá, és a templom berendezését az új istentiszteleti előírás szerint alakította át. Az oltár helyére az építtető főúr, Báthory István márvány síremléke került, a templom déli oldalára szószéket, közepére úrasztalát csináltattak, de megmaradtak a templomban a szintén Báthory István által készíttetett márvány papi ülések, és a fából készült, berakásos díszű főúri székek, a korabeli szentségtartó fülke, a Báthory-család címere az egyik bejárati ajtó fölött. 1640-ben a nyírbátori reformátusok a templom mellé fatornyot építettek, mert Bethlen István és Péter, a város akkori földesurai harangot ajándékoztak az egyházközségnek. A harangot Eperjesen öntötte Georg Wierd mester.

A templom legrégibb úrasztali edénye az az aranyozott ezüsttányér és -kehely, amelyet Duskás András és felesége, Pathó Erzsébet adományozott az eklézsiának 1609-ben, illetve 1610-ben.

Pamlény

1696-ban még csak fatemploma volt ennek az Abaúj megyei kis falunak, amelyet 1764-ben valószínűleg festett mennyezettel, karzattal díszítettek. A templom 1800-ban történt átépítése során csak a karzat mellvédje maradt meg nyolc virágmintás, feliratos táblával. A karzat szegélylécén, a kazettákon olvasható feliratok egyértelműen az énekléssel, a zsoltárokkal kapcsolatosak. Például: „Mondjatok éneket az Úrnak, mert nagy dolgokat cselekedett. Emeld fel szódat és énekelj néki Sionnak lakosa, mert nagy te közötted az Izráelnek szent Istene," (Ézs. 12,5–6); „Psalmusokkal, dicséretekkel, nagy kedvvel énekeljetek a ti szívetekben az Úrnak," (Kol. 3,16). A feliratok nem véletlenül kerültek a karzat tábláira: régi magyar és református szokás szerint az iskolás gyermekek ülőhelye mindig a templom karzata volt. Az ő üde hangjuk tette még szebbé az istentiszteletet. A másik hat, virágokkal ékes kazetta a magyar festőasztalosok magas fokú művészi készségét bizonyítja.

AZ EGYHÁZI ANYAKÖNYVEK DÍSZÍTMÉNYEI

A magyar református egyházművészet emlékei nemcsak a hímzésekben, a magyar ötvösök remekeiben, a fazekasok készítményeiben, a festett templommennyezetek díszítményeiben, a sírjeleken maradtak fenn, de még az anyakönyvek festett címlapjain is. A magyar református nép vagy az egyházközség lelkipásztora sok lehetőséget talált arra, hogy a szép iránti vonzalmát, olykor naiv tehetségét megmutassa. A házassági, a keresztelési anyakönyvek címlapját sok helyen színes rajzokkal díszítették a prédikátorok. A két képen a kenderesi egyházközség keresztelési és házassági anyakönyvének a címoldalát látjuk.

ÚRASZTALI TERÍTŐ MINTÁI

Árva Bethlen Kata (1700–1759), gróf Teleki József erdélyi főúr özvegye – a régi magyar nyelvben az „árva" szó özvegyet is jelentett – több erdélyi és magyarországi egyházközségnek ajándékozott úrasztali edényt, saját hímzésű úrasztali terítőt. A képeken bemutatott hálókötéses – különleges technikával készült – terítőt Bethlen Kata a debreceni Nagytemplom számára készítette 1741-ben. A bársonyterítő mintáiban a négy evangélista jelképét látjuk, vagyis: Máté – *angyal;* Márk – *oroszlán;* Lukács – *tulok, bika;* János – *sas. Az ABK betűk az adományozó nevére utalnak.*

ÚRASZTALI TERÍTŐ

1824-ben hímezte, és ajándékozta a tahitótfalui egyházközség számára a képen látható úrasztali terítőt Szente Erzsébet. Az első kép a bűnbeesés történetét ábrázolja, vagyis Ádámot és Évát a „tudás fája" alatt. A második képen az utolsó vacsora jelenetét látjuk, azzal a bájos megformálással, hogy az áruló Júdás az asztal alatt kuporog, előre látva szomorú sorsát. Az évszám fölé hímzett magyarkorona-motívum arra utal, hogy Szente Erzsébetre bízták 1820-ban Szent István király koronázási palástjának restaurálási munkáját, mert Pest környékén ő volt a leghíresebb hímzőasszony.

Rakacaszend

Sokan foglalkoztak az elmúlt száz év alatt Magyarország műemlékeivel, azonban ennek a kis borsodi falunak a református templomát csak 1960-ban „fedezték fel", illetve H. Szabó Béla régész állapította meg, hogy ez a XII. századból való, és az 1300-as években kibővítették. A rakacaszendi templom már korábban is szerepelhetett volna a műemlékek között, hiszen a mennyezetének egy részét 1657-ben festették, a szintén festett Mózes-szék 1778-ban készült, a presbiterek padjait 1821-ben, a mennyezet másik részét 1824-ben látták el festett díszítéssel. Egy templomban tehát három évszázad művészeti emléke maradt fenn. Mint a legtöbb középkori eredetű templomban, így a rakacaszendiben is megtalálhatók a falfestmények. A diadalív jobb oldalán egy püspök életnagyságú képe látható, de a szentélyben levő freskók annyira megrongálódtak, hogy összefüggő ó- vagy újszövetségi jelenetet nem lehet a töredékekből kialakítani. Valószínű azonban, hogy a középkori freskók Szűz Mária életét ábrázolták, mert a templomot a XII. században az ő tiszteletére építették.

Rásonysápberencs

Eredetileg Szárazberencs volt az Abaúj megyei falu neve, ahol a XII. században felépült az a torony nélküli kis templom, amely 1595-ben a református gyülekezet birtokába jutott. A templomot időközben kibővítették, majd 1787-ben haranglábat építettek a falu közepén, tehát nem a templom mellé, mert ez a temetőben áll, és innen a harangszót nem lehetett hallani. A templom és harangtorony közötti távolság egy kilométer. 1957-ben renoválták a hívek és az állam támogatásával. 1938-ban a három szomszédos falu – Szárazberencs, Rásony, Sáp – Rásonysápberencs néven egyesült. Berencsen is van egy kis református templom, amely 1780–1790 között épült.

Rudabánya

Felső-Magyarország régi bányavárosai között mindig jelentős szerepet játszott ez a Borsod megyei község. 1319-ben már vasércet fejtettek a települést körülvevő hegyekben, és a kohászat is megindult. A rudabányai templom is ebben az időben épült gótikus stílusban. 1555-ben az e vidéken portyázó csapatok felégették a templomot, amit viszont már a reformátusok építettek újjá az 1600-as években. A korábbi gótikus boltozat helyére 1664-ben festett mennyezet került, amelyet a templom bővítése során, 1758-ban kiegészítettek. Így jött létre Magyarország egyik legszebb és legnagyobb festett mennyezetű református temploma, amelyet 120 színes kazetta díszít virágos, figurális – például Ádám és Éva vagy az osztrák címer alakjával ékített – táblákkal. A régi templom díszítésének emlékét freskók őrzik, amelyek Szűz Máriát ábrázolják a kis Jézussal, férfi és női szentek arcképeivel együtt. A német származású Erhard Saurer bányafelügyelő 1576-ból való márvány sírköve szintén a templomban van, de a középkori templom művészi kivitelű, vaslemezből, pántokból kovácsolt ajtaja a miskolci múzeumban látható a kiállításon, mint a középkori magyar vasművesség egyik szép példánya.

◁ ÚRASZTALI KELYHEK

Gáva. *Aranyozott ezüstből készült az 1400-as években, tehát misekehely volt. A kehely felső részét plasztikus indák, levelek hálózzák be, a talpát vésett minták díszítik.*

Hajdúbagos. *Aranyozott vörösrézből készült az 1400-as években. Misekehely volt. Csak a kehely szárán és gombján látunk vésett, késő gótikus díszítményeket.*

Nagyar. *Aranyozott ezüst, késő gótikus stílusban készült. (XV. század)*

Kölcse. *Aranyozott ezüst, késő gótikus stílusban készült. (XV. század)*

ÚRASZTALI EDÉNYEK

A debreceni ötvösök készítményein gyakran feltűnnek a „verejtékes", és a „rombuszdíszes" minták. A verejtékes dísz Jézusnak a Gecsemáné-kertbeni gyötrődésére utal. A rombuszos dísz tipikus reneszánsz motívum. A kelyhen és a három gömbön álló poháron szintén reneszánsz mintákat látunk.

Szabolcs

A magyar régészeti kutatás megállapítása szerint már a honfoglalás, a magyar népnek a Kárpát-medencében való letelepedése után az itt élő lakosság földvárat épített, és a helység az egyik honfoglaló vezér – Szabolcs – neve után Szabolcsvára lett. A megyék kialakulása következtében az egész terület erről a kis faluról kapta a nevét. A régészeket – mi tagadás – csak az ősi földvár érdekelte, és csak az 1970-es években végzett ásatások nyomán derült ki, hogy a település központjában levő, háromhajós kis templom a XI–XII. században épült román stílusban, vagyis a szabolcsi templom a megye legrégibb műemlékei közé tartozik. A falu lakossága az 1500-as évek végén reformátussá lett, a templomot az új istentiszteleti rendtartás szerint átalakította; a templom mellé, erdélyi mintára fa haranglábat épített. Az egyházközség történetében jelentős eseménynek számít a helybeli földesúr, a Mudrány család adakozása, akik 1857-ben, majd 1906-ban a régi családi kincsek közül értékes úrasztali poharat, kelyhet ajándékoztak a templom számára, valamint számottevő az az állami támogatás, amelynek segítségével a XI. századi templomot kívül-belül felújították, s ezáltal eredeti szépségébe állították vissza.

Szalonna

Az abaúji egyházmegye református templomai között a szalonnai templom falai nyolcszáz év emlékét őrzik. Az 1100-as években még csak egy kis kerektemplom épült a faluban antiókhiai Szent Margit tiszteletére, aki 270 körül szenvedett mártírhalált. Szent Margit legendáját a templomban levő, töredékes freskó ábrázolja. 1383-ban a templomot kibővítették, és később, pontosabban 1426-ban Szepesi András mester ószövetségi személyek és Jézus Krisztus jelképével, az Isten Bárányа szimbólumával díszítette a templom diadalívét. A freskókat a reformáció elterjedése után lemeszelték. A templomot 1650-ban tovább bővítették, 1777-ben festett mennyezettel látták el, a szószéket, a karzat mellvédjét 1801-ben csináltatták. 1765-ben fa harangtornyot építettek a templom mellé. Az Országos Műemléki Felügyelőség az 1970-es években restaurálta a szalonnai templomot, amelynek során láthatók lettek a lemeszelt freskók, a lebontott épületrészek maradványai.

A szalonnai egyházközség legrégibb úrasztali edénye az az 1520-ból való aranyozott ezüstpohár, amelyet Hatvani András 1659-ben ajándékozott az eklézsiának. A régi templom faragott díszű oltárkövét a felújítás óta úrasztalaként használják a templomban.

Szamosbecs

A Szatmár megyei kis falu temploma a XIV. században épült, amit az is bizonyít, hogy 1334-ben a helybeli plébános, Péter pap már fizette a pápai adót. A hitújítás során az egész falu reformátussá lett, és 1638-ban került sor a templom kibővítésére, illetve renoválására. Kétszáz évvel később a Szamos folyó áradásai veszélyeztették azt a területet, ahol a templom állt, és ha a megye 1828-ban nem szabályozza a folyó medrét, a templom összedőlt volna. 1837-ben a helybeli földesurak és a lakosság adományából, de inkább a régi templom támfalainak a köveiből tornyot építettek a korábbi harangláb helyett a templom déli oldalához. Így a gótikus stílusú templom eredeti alakját elvesztette, de még ebben a formájában is Szabolcs-Szatmár-Bereg megye jelentős műemlékei közé tartozik.

Az egyházközség legrégibb aranyozott ezüst úrasztali poharát 1617-ben debreceni ötvösmester készítette.

Szamoskér

Évszázadok óta állandó gondot jelentett a Szatmár megyei kis falu számára a Szamos folyó. Az áradások miatt a falu régi fatemplomát, a haranglábat többször le kellett bontani, az árvizektől mentesnek vélt helyen felépíteni. Ugyanez lett a sorsa az 1808-ban a Szamos-gátba épített kőtemplomnak, mert ezt az 1970 tavaszán bekövetkezett árvíz sodorta el. 1973-ban épült fel most már biztonságos helyen és vasbetonból a szamoskéri templom Bachmann Zoltán és Csete György tervei alapján. A templom formája az egyik ókeresztyén jelkép, a „hal" alakját utánozza, és szép példája a modern magyar templomépítészetnek, amely a hagyományra is tekintettel volt, mert a templom mellé külön haranglábat építettek.

Amint könyvünk bevezetőjében írtuk, 1945-1991 között Magyarországon csak néhány új templom épült. Ezek közé tartozik a szamoskéri is, amely jó példája annak, hogy a magyar református ember mindig kész az új művészeti irányok befogadására, és vallja, hogy vasbetonból készült templomban is lehet Istent dícsérni.

ÚRASZTALI ÓNEDÉNYEK

Az ónt a régi időkben „a szegények ezüstjé”-nek nevezték Magyarországon.
Ebből következően főleg a falusi egyházközségek óntálakat, tányérokat használtak
az úrvacsorai kehely osztására, a bor tartására.
A keresztelő edények a XVII–XVIII. században szintén ónból készültek.
Az észak-magyarországi, az erdélyi ónöntő mesterek művei szinte minden egyházközségben megtalálhatók.
Néhány helyen még ma is használják ezeket az edényeket,
a többségük azonban
az egyházi múzeumokba – Debrecen, Sárospatak, Pápa, Kecskemét – került.
Az úrvacsorai bort ma már a legtöbb gyülekezetben ezüstedényben tartják.

Szamostatárfalva

A templomról az 1863-as műemléki leírásban ez olvasható: „Csekély kiterjedésű épület, de nevezetes azért, mert Magyarországon az egyetlen ismert példány, melyben kétszínű tégla felváltott rakásával a külső falban színes hatás idéztetett elő. A tégla ugyanis vörös vagy fekete színű, és egy sorban mindig egy-egy vörös tégla mellett fekete tégla van rakva. A kétszínű hatás főképpen az ablakívekben tűnik föl. A párkányzatok szintén külön e célra idomított téglákból készültek... Nevezetes, hogy az épületen az ablak – ellenkezőleg a vidék szokásával – a hajó északi oldalán van." A szamostatárfalvi templom a XII. században épült román stílusban. A templomnak hosszú ideig csak a falai voltak meg, és 1783-ban került sor a külső és belső felújítására. 1874-ben a haranglábat szintén újjáépítették, és ebben helyezték el az 1650-ben Eperjesen öntött régi harangot. Az egyházközség aranyozott ezüstkelyhét Csomaközi Zsigmond ajándékozta 1638-ban. Az úrasztali terítők között az 1809-es leltár említ „egy lengyel patyolat keszkenőt, veres és zöld selyemvarrással, a közepén ilyen írással: Sütő uram varratta az úrasztalára". Az ónedények között található egy nürnbergi tányér, amely a XVII. században készült.

Szenna

A dunántúli, Somogy megyei kis falu temploma műemléki szempontból aligha volna jelentős, mert csak a Türelmi Rendelet kiadása után, 1785-ben épült késő barokk stílusban. A templom impozáns, fehérre meszelt külső alakja azonban csodálatos belső képet mutat. A magyar festőasztalosok tehetségének egyik legszebb dunántúli remeke a szennai református templom belső díszítése, amely az egyik feliratos tábla szövege szerint 1787-ben készült. A karzat tábláján ez olvasható: „Nagy Pál Balázs, nagyváti asztalos mester ember ezt az Úr házát készítette az 1787-ik esztendőben". A festőasztalos a karzat mellvédjén huszonkét táblát helyezett el, efölé több kisebb mezőben, esztergált fa oszlopok közé szines virágokat festett, de még a karzatfeljárót, a mennyezetet is így díszítette. A Nagy Pál Balázs által készített színes-virágos, festett kazetták, a padok mellvédje, a karzat díszítése, a Mózes-szék mintái időközben megrongálódtak. 1949-ben (!) a magyar állam a templom teljes festett berendezését az eredeti minták alapján restaurálttatta, és így Szenna egyrészt református temploma, másrészt a lakosság színpompás népviselete miatt a Dunántúl egyik turisztikai központja lett. E sok szépség mellett lehangoló viszont az a tény, hogy a falunak nincs helyben református lelkipásztora; a templomot úgyszólván csak a külföldi és a hazai látogatók keresik fel.

Szilvásvárad

A Heves megyei községnek a XIV. században már temploma volt, ami a hitújítás során a reformátusoké lett. Az időközben megrongálódott templomot 1628-ban renoválták, de 1840-re annyira rossz állapotba került, hogy az egyházközség elhatározta lebontását és helyette új templom építését. Ugyanilyen gondja volt a szilvásváradi római katolikus egyháznak, azzal a különbséggel, hogy a számukra építendő templom minden költségét a helybeli római katolikus földesúr, gróf Keglevich Miklós magára vállalta, és ennek tervezését a korszak jeles építőmesterére, Povolny Ferencre bízta. Povolny klasszicista stílusú, kör alakú templomot tervezett, aminek az építése meg is kezdődött, de mire a templom 1841-re elkészült, Keglevich gróf komoly összeütközésbe került az egri érsekkel. A földesúr azzal állt bosszút a főpapon, hogy az általa építtetett templomot átadta a szilvásváradi reformátusoknak. A magyar református egyház történetében páratlan ez az eset, mert a reformátusoktól általában elvették a templomot. Keglevich gróf viszont megkövetelte, hogy a templom homlokzatára nagy betűkkel írják ki a 97. zsoltár 7. versének nem éppen hízelgő szövegét: „Szégyenüljenek meg mind a faragott képek szolgái".

Tákos

„Mezítlábas Notre-Dame"-nak nevezik ezt a Szabolcs megyei kis templomot, mert falait az 1760-as években favázra döngölt agyagból építették, zsindellyel fedték, kívül-belül fehérre meszelték. Ez a szerény külső azonban rendkívüli belső szépséget takar. A mennyezeten, a karzat mellvédjén, a szószéken, a szószékkoronán, a Mózes-széken, a padokon színes-virágos díszítmény pompázik. Asztalos Lándor Ferenc 1766-ban kezdett hozzá a templom festéséhez, és az 58 táblából álló mennyezet, ahogy az egyik tábla felirata hirdeti: „a jó Isten segedelme által" az év júliusára el is készült. A szószék, a szószékkorona, a padok festése 1767-ben történt, a karzat festésére pedig 1779-ben került sor. A szép munkához idő kell. Így vált a tákosi fából, agyagból épült templom ékszerdobozhoz hasonló alkotássá, amelyben ötvöződött a népi építészet remeke a magyar festőasztalosok művészi készségével, gazdag képzelőerejével.

A templom mellé 1776-ban fa haranglábat építettek, amely a felirata szerint Lukács József ácsmester tehetségét dicséri.

A „mezítlábas Notre-Dame" színes-virágos díszítményei

ÚRASZTALI CSERÉP-EDÉNYEK

Az 1562-es debreceni zsinat engedélyezte a cserépedények használatát. Ettől kezdve megjelentek az úrasztali edények között a magyar fazekasok készítményei: a korsók, kanták, kancsók, tálak, tányérok. Ez utóbbiak főleg a keresztelőedények sorában. A mesterek művészi készségük szerint a legszebb edényeket készítették a templom számára, és mindig megrendelésre. Az alföldi – Tiszafüred, Mezőcsát, Debrecen – mesterek remekeiből különleges darabok maradtak fenn; ezeket ma a református múzeumok őrzik.

ÚRASZTALI POHÁR

Az 1825-ben alapított első magyar porcelángyárban készült 1849-ben az olaszliszkai egyházközség számára. Márton Dániel csináltatta, a kor szokásának megfelelően kalász és szőlőfürt díszíti.

ÚRASZTALI KORSÓK

A telkibányai és a vele szomszédos hollóházi kerámiagyárban nagyon sok úrasztali boroskorsó készült. Az edényeken mindig feltüntették, hogy ki, mikor, melyik egyházközségnek ajándékozta. Az edényeken szintén a kedvelt szimbólum jelenik meg.

Az
Liszkai
Egyház
ajánlva
ajándékozta
Marton Dániel.
1849.

A Ragályi
egyház

Ragályi reformatus
egyház

Telkibánya

„Aranygombos" Telkibányának nevezték régen ezt a kis Abaúj megyei falut, ami a helység egykori aranybányáira utal. A helység neve 1270 óta ismert; templomát az 1300-as években Szent Katalin tiszteletére építették. A templom 1570 óta a reformátusok birtokában van, és évszázadokon keresztül háborítatlanul használták a református hívek. 1624-ben átalakították a templomot, haranglábat építettek mellé, ami helyett 1892-ben a templom nyugati homlokzata fölé tornyot építettek. A templom viszonylag magas dombon, a régi vár helyén áll, és az a különlegessége, hogy ma is a temető veszi körül.

Telkibánya neve a magyar ipartörténetben is jelentős helyet foglal el, mert itt alapították Magyarország első porcelángyárát 1825-ben, amelynek termékei „Regécz" jelzéssel kerültek forgalomba, tekintettel arra, hogy a falu az egykori regéci uradalomhoz tartozott. A gyár nagyon sok porcelán és keménycserép úrasztali edényt készített megrendelésre az abaúji és a zempléni egyházközségek részére.

Tiszacsécse

A kis Szatmár megyei falu sorsát évszázadokon keresztül a Tisza határozta meg: az, hogy mikor és milyen mértékben öntötte el a víz. A régi református település mai helyétől több kilométerre feküdt, és csak 1820 körül állapodott meg a lakosság Csécsén, majd vette fel a falu a mai Tiszacsécse nevet. Az egyházközség temploma 1822-ben épült; kőalapra ugyan, de vályogból. Az erdélyi mintára készült haranglábon függött az egyházközség 1619-ben öntött harangja, ezzel a latin felirattal: „Iesus Nazarenus Rex Iudeorum". Tiszacsécse neve azzal vált országos hírűvé, hogy 1879-ben itt született – és itt is keresztelték meg – Móricz Zsigmond, a XX. század legnagyobb magyar kritikai realista írója, aki felsőbb iskoláit a debreceni és a sárospataki Református Kollégiumban végezte.

Tornakápolna

Az Abaúj megyei kis falu valószínűleg onnan kapta a nevét, hogy a helységben még a reformáció előtt román stílusú kőkápolna, később fatemplom volt, amelyet 1797-ben lebontottak, és 1801-ben új és nagyobb templomot építettek helyette.

A régi fatemplom festett berendezését azonban felhasználták az új templom díszítésére. A menynyezetet, a karzat mellvédjét, a padokat, a Mózesszéket, a faragott szószékkoronát színes virágminták ékesítik.

Vámosoroszi

A Szatmár megyei község nem az orosz nyelvű lakosságáról kapta a nevét, hanem onnan, hogy a település első földesurai a honfoglaló Orosz nevű család tagjai voltak. A falu templomát a XV. században Báthory István, a későbbi lengyel király apja építtette, ezért látható ma is a templomban a Báthory-család korabeli címere. A templom később a református egyházközség tulajdonába került. A régi templom emlékét a Báthory-címeren kívül őrzi a boltozatos szentélyben levő Krisztusfejes zárókő, valamint egy freskótöredék, amely a bűnbeesést ábrázolja. A templomot 1787-ben újították fel, és ekkor került a templomba a Vasvári Gábor festőasztalos által készített karzat, szószék, Mózes-szék. Az egyházközség legrégibb úrasztali edénye a XV. századból való aranyozott ezüstpaténa, vagyis ostyatartó tányér, amelyre a trónoló Krisztus glóriás alakját vésték, kezében a királyi méltóságot jelképező országalmával. A reformáció korát viszont az 1585-ben öntött harang idézi. A harangon ez a latin felirat olvasható: „Verbum Dei manet in aeternum, auribus tuis" – Isten Igéje megmarad örökké, ti ezt hallgassátok. A 122. zsoltár erről így ír: „Örülök, ha ezt mondják nekem: az Úr házába megyünk!"... mert „ott magasztalják az Úr nevét."

Vizsoly

Országszerte ismert ennek az abaúji kis falunak a neve, mert 1590-ben itt nyomtatták az első teljes magyar nyelvű Bibliát. Mindezeken túl a vizsolyi református templom műemléki szempontból is az elsőrangúak közé tartozik, hiszen a benne látható egyik freskót, amely a napkeleti bölcseket, avagy a három királyt ábrázolja a betlehemi istállóban, Szent László király idejében, tehát 1077–1095 között festették! A templom belső díszítésében újszövetségi jelenetek sorakoznak a falon az 1200–1300-as évekből: Jézus bemutatása a templomban, menekülés Egyiptomba, Keresztelő János Heródes előtt, a kánai menyegző története, Szűz Mária alakja. A szentek közül a falon látható Szent Kristóf és a sárkányt legyőző Szent György alakja, a Szent László-legenda jelenetei. A vizsolyi templom a hitújítástól kezdve a reformátusoké volt, és ma is az övék. 1791-ben festett mennyezettel, szószékkel, szószékkoronával díszítették a templomot, mert a freskókat vastag mészréteg takarta, illetve a freskók 1940-ben kerültek napvilágra változatos szépségükben, és ekkor találták meg azt a latin nyelvű feliratot is, amely magyarul így hangzik: „Miért állsz itt, ha nem imádkozol, inkább menj ki!" A vizsolyi templom legrégibb úrasztali pohara az 1400-as évek végén készült aranyozott ezüstből, ismeretlen főúr ajándékozta a templomnak a reformáció után. A pohár a magyar gótikus ötvösművészet remeke.

Zubogy

Csak vérbeli turista, esetleg a magyar református egyházművészet iránt komolyan érdeklődő szakember keresi fel ezt a hegyek között megbúvó kis Borsod megyei falut; ha megteszi, s ha belép a XIV. században épült református templomba, ennek szépsége bizonyára lenyűgözi. A lakosság négyszáz évvel ezelőtt annyira híve lett a reformáció kálvini avagy svájci ágának, hogy a templommal egyidős misekelyhet elásta (!) a kőpadló alá, és 1581-től ezüstpoharat használt az úrvacsoraosztáshoz. Az 1980-as években végzett feltárás során került elő az aranyozott kehely, eléggé rongált állapotban. A zubogyi gyülekezet 1726-ban festtette ki a templomát ismeretlen mesterrel, mert a latin nyelvű feliraton csak az akkori lelkipásztor és a falu bírójának a neve olvasható, valamint ez a bibliai idézet: „Haec domus est domus precationis... Matth. XXI. 13." – vagyis – „Az én házam az imádságnak háza... Máté 21,13". Később került sor a karzat, a padok, a szószék és szószékkorona festésére. A mennyezet virágos díszei nem a szokásos négyzetes mezőkben, hanem hosszú deszkákon jelennek meg, összesen 28 sávban. Az 1758-ban készült festés harmonikusan egészíti ki a templom szépségét. Ugyanebben az időben építhették a templom mellé a fa haranglábat. 1985-re a zubogyi templomot tetemes állami költséggel, kívül-belül felújították. Hogy ez a nemes igyekezet mennyire sikerült, Hapák József fotóművész képei látványosan bizonyítják.

GYÖNGYHÍMZÉSES DEBRECENI ÉNEKESKÖNYVEK

Debrecenben a könyvnyomtatásnak és -kötésnek nagy múltja van. Az első nyomdát Huszár Gál reformátor 1561-ben alapította a városban. Az Alföldi Nyomda – mint modern vállalat – ma is működik.
A XVI–XVII. században a debreceni mesterek pergamenbe, bőrbe kötötték a nyomda termékeit, és gyakran aranyozással díszítették. A XVIII. században alakult ki, és lett Európa-szerte ismertté a debreceni színes pergamenkötés szalagfonatos, virágos, madaras motívumaival. A könyvkötőművészet a XIX. század végére hanyatlásnak indult Magyarországon. A debreceni könyvkötők azonban még ebben a korszakban is tudtak szépet alkotni, és így jött létre a magyar könyvkötőművészet egyik kevéssé ismert ága, a gyöngyhímzéses kötés: az aranyozott bőr- és bársonykötések tábláin biedermeier stílusú gyöngyhímzések csillognak. A hímzést a megrendelő készítette, rendszerint a monogramjával és évszámmal. A könyvkötő ezt a két, perforált papírlapra hímzett táblát illesztette az énekeskönyv elő- és hátlapjára. Ezt a díszkötést szinte kizárólag a debreceni nyomda által 1813–1884-ig kiadott református énekeskönyveknél alkalmazták a helyi mesterek.

A REFORMÁTUS TEMETŐK SÍRJELEI

A XVII–XVIII. századi református temetőkben a korábbi kereszt alakú sírjeleket a fából faragott, vésett díszítésű fejfák váltották fel. Ez a jelenség a templomtornyokon is megmutatkozott, vagyis a kereszt helyett nyolcágú csillag, kakas szimbólum került a torony csúcsára. Magyarországon tájegységek szerint sokféle faragott, vésett díszítésű fejfa volt, és van még ma is a temetőkben. A fejfák a magyar népi faragóművészet legszebb emlékei közé tartoznak.

Az 1700–1800-as években császári-királyi rendelet írta elő, hogy a magyar református egyházközségeknek fémből készült pecsétnyomója legyen. A pecsétnyomókra a lelkipásztorok általában bibliai jelképeket vésettek.

400,—

ORANDO
ET LABORANDO